ἘΠΕΤΗΡΙΣ

ἙΤΑΙΡΕΙΑΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ἜΤΟΣ Ϛʹ

Ἐβραβεύθη ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν καὶ τοῦ ἐν Παρισίοις Συλλόγου πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν Ἑλληνικῶν Σπουδῶν.

ἈΘΗΝΑΙ 1929

Ὁ Φρανδζῆς ἐπανῆλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν μετὰ τῆς συνοδείας αὐτοῦ καί τινος μεγιστάνος τῆς βασιλικῆς αὐλῆς τὸ φθινόπωρον τῷ 1452 καὶ ἐξέθηκε τῷ βασιλεῖ τὰ κατὰ τὴν ἀποστολὴν αὐτοῦ. Ὁ βασιλεὺς ἐκφράσας τὴν εὐαρέσκειαν αὐτοῦ ἐπὶ τοῖς γενομένοις ἐξέδωκε διάταγμα ἤτοι χρυσόβουλλον, ἀγγέλλον τὸ συνωμολογημένον συνοικέσιον, οὗ ἐν τῷ ἄνω μετώπῳ ἔθηκε τρία σημεῖα σταυροῦ μετὰ κιναβάρεως, δίδων δὲ τῷ Ἴβηρι πρέσβει τὸ χρυσόβουλλον εἶπεν ὅτι τὸ προσεχὲς ἔαρ ἔμελλε νὰ πέμψῃ τριήρεις, ἵνα παραλάβῃ τὴν «σύνευνον καὶ δέσποιναν Κωνταντινουπόλεως». Ἀλλ᾽ ἀντὶ τριήρων ἀφίκετο εἰς τὸν οἶκον τῆς νύμφης ἡ εἴδησις τῆς ἁλώσεως καὶ τοῦ ἡρωϊκοῦ θανάτου τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου.

ΠΑΥΛΟΣ ΚΑΡΟΛΙΔΗΣ

ΟΙ ΕΒΡΑΙΟΙ ΕΝ ΤΩι ΒΥΖΑΝΤΙΝΩι ΚΡΑΤΕΙ

ΔΙΑΛΕΞΙΣ ΓΕΝΟΜΕΝΗ ΕΝ ΤΗι ΕΤΑΙΡΕΙΑι ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ [1]

Πρὸ εἴκοσι καὶ πλέον ἐτῶν ὁ Σπυρίδων Λάμπρος [2], καίπερ ἀναγνωρίζων τὴν ἀξίαν τῶν εἰδικῶν μελετημάτων τοῦ Βέη, τοῦ Βελλέλη καὶ τοῦ Σπ. Παπαγεωργίου [3], ἐτόνιζε τὴν ἔλλειψιν ἅμα καὶ τὴν ἀνάγκην μελέτης περὶ τῶν Ἰουδαίων ἐν τῇ Βυζαντινῇ Αὐτοκρατορίᾳ. Ἔκτοτε τὸ κενὸν ἐπληρώθη ἐν πολλοῖς ὑπὸ τοῦ ἐν Βιέννῃ σοφοῦ ἑβραϊστοῦ καὶ βυζαντινολόγου Σαμουὴλ Κράους, ὅστις διηρεύνησεν ἐπιμελῶς τοὺς Βυζαντινοὺς ἱστορικοὺς καὶ δυνατὸν εἰπεῖν ἐξήντλησε τὰς Ἑβραϊκὰς πηγάς [4]. Οὐχ ἧττον ὑπολείπονται ἀνεξερεύνητοι Ἑλληνικαί τινες πηγαί, καὶ δὴ οἱ βίοι τῶν ἁγίων καὶ αἱ ἐν Ἑλλάδι Ἑβραϊκαὶ ἐπιγραφαί, ὧν ἀκριβῶς ὁ Λάμπρος συνίστα τὴν μελέτην καὶ τὴν συλλογήν, ἔτι δὲ καὶ ἡ οἰκονομικὴ καὶ φορολογικὴ ἄποψις τοῦ ζητήματος. Εἰς ταύτην ἀφιέρωσα, μεταβὰς πρὸς τοῦτο εἰδικῶς εἰς Βιέννην [5], πολλὰς ἑβδομάδας. Σήμερον δ᾽ ὅμως δὲν πρόκειται ν᾽ ἀνακοινώσω τὰ πορίσματα εἰς ἃ ἐπὶ τοῦ εἰδικοῦ τούτου θέματος κατέληξα καὶ ἅτινα θὰ περιληφθῶσι προσεχῶς εἰς τὸν ἐπὶ τῇ ἑβδομηκονταετηρίδι τοῦ Καρόλου Diehl προετοιμαζόμενον ἑορταστικὸν τόμον, ἀλλ᾽ ἁπλῶς νὰ ὁμιλήσω ἐνώπιον εὐρυτέρου ἀκροατηρίου περὶ τῆς καταστάσεως ἐν γένει τῶν Ἑβραίων ἐν Βυζαντίῳ.

I

Τὸ πρῶτον ζήτημα ὅπερ, τρόπον τινὰ αὐτομάτως, ἀνακύπτει εἶναι: πόσοι ἦσαν οἱ ἐν τῷ Βυζαντινῷ κράτει Ἑβραῖοι καὶ εἰς ποίας πόλεις ἦσαν ἐγκατεστημένοι.

Ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἔχομεν βοηθὸν πολυτιμότατον τὸν ἐκ Τουδέλας

[1] Ἐν τῇ αἰθούσῃ τοῦ Παρνασσοῦ τῇ 8 Ἰανουαρίου 1929.

[2] Κατὰ τὸ ἐν Κοπενάγῃ συνέδριον τῶν Ἀνατολιστῶν (1908): βλ. Λόγοι καὶ Ἀναμνήσεις ἐκ τοῦ Βορρᾶ (Ἀθ. 1909) σελ. 147 - 153.

[3] Αἱ ἐν λόγῳ μελέται καὶ ἄλλαι μεταγενέστεραι ἀναφέρονται κατωτέρω ἐπ᾽ ἀφορμῇ τῶν πόλεων ἢ νήσων εἰς ἃς ἀνάγονται, καθ᾽ ὅσον οὐδεμία αὐτῶν εἶναι γενική.

[4] Βλ. Studien zur byzantinisch - jüdischen Geschichte (Λειψία 1914). Βλ. τοῦ αὐτοῦ ποικίλα ἄρθρα ἐν τῇ Byzantinische Zeitschrift, τὸ ἄρθρον Byzance ἐν τῇ Jewish Encyclopedia, τὸ δίτομον ἔργον Griechische und lateinische Lehnwörter im Talmud, Midrash und Targum (Βερ. 1898 - 9) καὶ ἐν Ε᾽ τόμῳ τῶν Monumenta Talmudica (Βιέννη, 1914) τὸ Griechen und Römer.

[5] Ὅπου καὶ ὁ Κράους καὶ ἡ ἀρίστη βιβλιοθήκη τῆς Ἑβραϊκῆς θεολογικῆς Σχολῆς.

Βενιαμίν. Ὁ ἐν λόγῳ Ἱσπανὸς ῥαββῖνος ἐπιχειρήσας μεγάλην ἀνὰ τὸν τότε προσιτὸν κόσμον ὁδοιπορίαν ἐπεβιβάσθη ἐν Ὑδροῦντι ἐπὶ πλοίου, ὅπερ τὸν ἔφερε διὰ Κερκύρας εἰς τὸν Κορινθιακὸν κόλπον. Ἐκ Ναυπάκτου μετέβη διὰ ξηρᾶς εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἐκεῖθεν δ' ἐπιβὰς πάλιν πλοίου καὶ παραπλεύσας τὰς ἀνατολικὰς Ἑλληνικὰς νήσους κατέληξεν εἰς Συρίαν, ὅπου ἦσαν καὶ τὰ τότε ὅρια τοῦ κράτους τῶν Ἑλλήνων, ὅπως ὀρθῶς οὗτος καλεῖ τοὺς Βυζαντινοὺς τοῦ ΙΒ' αἰῶνος.

Τὸ ἀπὸ Ὑδροῦντος μέχρι Κωνσταντινουπόλεως δρομολόγιον εἶναι ἀκριβῶς ἐκεῖνο, ὅπερ εἶχεν ἀκολουθήσει ὁ Λουϊτπράνδος δύο αἰῶνας σχεδὸν πρότερον [1], ἐξ οὗ καὶ δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἐπρόκειτο περὶ τῆς κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους συνήθους ὁδοῦ. Ἀλλ' ἐν ᾧ ὁ ἐπίσκοπος Κρεμόνης ὀλίγας δίδει εἰδήσεις περὶ τῶν χωρῶν δι' ὧν διέρχεται, περιοριζόμενος νὰ ἀναγράφῃ δυσαρέστους τινὰς διὰ τὴν συγκοινωνίαν καὶ τὸν κλῆρον πληροφορίας [2], ὁ ἐκ Τουδέλας ῥαββῖνος οὐδὲν μὲν περὶ ὁδοιπορικῶν δεινοπαθημάτων λέγει, ἀπαριθμεῖ δὲ λεπτομερῶς ὅσους Ἑβραίους συνήντησεν εἰς τὰς πόλεις δι' ὧν διῆλθε καὶ εἰς τὰς νήσους ἃς παρέπλευσε.

Τὸ Ὁδοιπορικόν του μεταφρασθὲν εἰς πολλὰς γλώσσας [3] θὰ διεφώτιζε πλήρως τὸ ζήτημα, ἂν δὲν προσεκόπτομεν ἐπὶ τῶν ἑξῆς δυσκολιῶν:

1) Οὐκ ὀλίγαι τῶν ἀναφερομένων πόλεων, λόγῳ κυρίως τῆς συλλαβικῆς Ἑβραϊκῆς ὀρθογραφίας καὶ τῆς κακῆς καταστάσεως τῶν χειρογράφων, δυσκόλως ταυτίζονται πρὸς γνωστὰς Ἑλληνικὰς ὀνομασίας [4].

2) Ὁ Τουδέλας δίδει πάντοτε ἀριθμούς [5], ἀλλά, παρεκτὸς τοῦ ὅτι εἰς

[1] Τοῦθ' ὅπερ, ἂν δὲν ἀπατώμεθα, δὲν εἶχεν ὑπὸ ἄλλου παρατηρηθῆ.

[2] Λ. χ. ὅτι ὀχούμενος ἐπί τε ὄνου καὶ ἵππου ἐταλαιπωρήθη ἐπὶ 49 ἡμέρας «περιπλανώμενος, νηστεύων, διψῶν, στενάζων, δακρύων, μοιρολογῶν» διὰ νὰ μεταβῇ ἀπὸ τῆς βασιλευούσης εἰς Ναύπακτον, ὅτι ὁ ἐπίσκοπος Λευκάδος ἦτο εὐνοῦχος ἅμα καὶ φιλάργυρος κτλ. Βλ. τὸ κεφ. ΞΔ' κἑξ. τῆς Πρεσβείας πρὸς Νικηφόρον Φωκᾶν (Legatio), ἧς Ἑλληνικὴ μετάφρασις, ἔργον τοῦ τότε μόλις εἰκοσαετοῦς ἀειμνήστου καθηγητοῦ Ἰωάννου Ρωμανοῦ, ἀποτελεῖ παράρτημα τῶν Βυζαντινῶν Μελετῶν τοῦ Σπ. Ζαμπελίου (Ἀθ. 1857), βλ. ἰδίᾳ σελ. 565 κἑξ. Βλ. καὶ σελ. ιδ' τοῦ βιβλιογραφικοῦ σημειώματος τοῦ Λαυρεντίου Βροκίνη τοῦ προταχθέντος τοῦ ὀψιφανοῦς Δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου (Κέρκυρα 1895). Ὁ Ζαμπέλιος μόνον συγκεκαλυμμένως ἀναγνωρίζει τὴν ὀφειλήν.

[3] Γαλλιστὶ ὑπὸ τοῦ Baratier (Παρ. 1734), Ἀγγλιστὶ ὑπὸ τοῦ Asher (1840 - 1 Βερολ. - Λονδῖνον), Γερμανιστὶ ὑπὸ τῶν Grünhut καὶ Adler (2 τόμ. Φραγκφούρτη 1903 - 4). Ἡ Ἀγγλικὴ καὶ Γερμανικὴ μετάφρασις συνοδεύουσι νέαν ἔκδοσιν τοῦ κειμένου. Ὁ καθηγητὴς Λάζαρος Βελλέλης παρέφρασε τὰς ἐνδιαφερούσας τὴν Ἑλλάδα σελίδας· βλ. Τεργεσταίαν Νέαν Ἡμέραν 9/21 Δεκεμβρίου 1899 καὶ συμπληρωματικὰ ἐν τῷ «Νουμᾷ» τόμ. Γ', 1905, ἀριθ. 159.

Παρατηρήσεις ἐπὶ τοῦ Ὁδοιπορικοῦ δημοσιεύομεν ἐν πραγματείᾳ καταχωρισθησομένῃ ἐν τῷ πρὸς τιμὴν τοῦ καθηγ. Heisenberg προσεχεῖ ἑορταστικῷ τόμῳ.

[4] Πρβλ. λεπτομερείας αὐτόθι.

[5] Οἱ ἀριθμοὶ φαίνονται ἀκριβεῖς, καίτοι δὲν γίνεται μνεία περὶ τῆς πηγῆς αὐτῶν,

μερικὰς περιστάσεις ἀσαφὲς εἶναι ἂν ὁμιλῇ περὶ ἀτόμων ἢ οἰκογενειῶν [1], διὰ τὴν Μυτιλήνην καὶ Κύπρον ἀναγράφει μόνον τὰς κοινότητας.

3) Ἡ ἀπογραφὴ ἔχει ἐλλείψεις: Ἀφ' ἑνὸς ὑπάρχει ὑποψία ὅτι ὁ ῥαββῆς ἐν τῇ ἀπεχθείᾳ του πρὸς τοὺς σχισματικοὺς Ἑβραίους, τοὺς Καραΐτας [2], μειοῖ μᾶλλον τὸν πραγματικὸν ἀριθμὸν αὐτῶν ἀναφέρων μόνον 500 ἐν Κωνσταντινουπόλει καί τινας ἐν Κύπρῳ. Ἀφ' ἑτέρου καὶ πρὸ παντὸς σκοπὸς τῆς περιοδείας του φαίνεται μᾶλλον ἡ ἐπίσκεψις μακρυνῶν ἢ ἀγνώστων χωρῶν ἢ ὁ καταρτισμὸς ἔργου περὶ τοῦ ἐν διασπορᾷ ἑβραϊσμοῦ, δι' ὃ ἀναγράφει μὲν ὅσους Ἑβραίους συναντᾷ, δὲν φαίνεται ὅμως νὰ ὑποβάλλῃ ἑαυτὸν εἰς δρομολογικὰς παρεκκλίσεις πρὸς ἀνεύρεσιν ὁμοθρήσκων. Ἤδη εἰς πολλὰ μέρη τῆς Ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας, ἅτινα δὲν ἐπεσκέφθη, μνημονεύονται Ἰουδαῖοι πρὸ ἢ μετὰ ἢ πρὸ καὶ μετὰ τὴν διάβασίν του. Τοῦτο μὲν γενικῶς βεβαιοῦται ὑπὸ τοῦ Ἀβραὰμ Ibn Daud, ἐπίσης Ἱσπανοεβραίου καὶ ἐπίσης ἀκμάσαντος κατὰ τὸν δωδέκατον αἰῶνα [3], ὅστις λέγει ὅτι εὑρίσκοντο Ἑβραῖοι εἰς ὅλας τὰς νήσους τῶν Ἑλληνικῶν θαλασσῶν ἀπὸ Λευκάδος [4] καὶ Ζακύνθου μέχρι Κωνσταντινουπόλεως, καὶ ἐν τῇ στερεᾷ ἀπὸ τῆς Νέας Ρώμης μέχρι τῶν διαφόρων συνόρων τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους. Κατὰ ὡρισμένας δ' ἐπαρχίας ἢ πόλεις τὸ πρᾶγμα ἐξηκριβώθη ἤδη ὑφ' Ἑλλήνων, λ. χ. διὰ τὴν Λακεδαίμονα [5], τὴν Κρήτην [6], τὴν Ἤπει-

[1] Τὸ πρόβλημα γεννᾶται κατά τινας ἐκδότας (ἰδίᾳ τὸν Grünhut) διὰ τέσσαρας περιπτώσεις: Λευκάδα, Χίον, Σάμον, Ρόδον. Τὸ ἐπ' ἐμοὶ πιστεύω ὅτι καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου οἱ ἀριθμοὶ ἀναφέρονται εἰς ἄτομα. Πράγματι δύσκολον εἶναι αἱ Ἑβραϊκαὶ οἰκογένειαι τῆς Χίου, αἵτινες, ὡς ἀσφαλῶς προκύπτει ἐκ τῶν Χρυσοβούλλων τῆς Νέας Μονῆς (ἐσχάτως ἐπανεκδοθέντων ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τῆς Χίου, τόμ. β' τοῦ Γ. Ζολώτα), ἦσαν 15 ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Μονομάχου, νὰ ἔγιναν 400 ἐντὸς ἑνὸς μόνον αἰῶνος. Ἐπίσης δύσκολόν μοι φαίνεται ἡ Σάμος νὰ εἶχε 300 οἰκογενείας Ἰσραηλιτικάς, ἤτοι περὶ τοὺς δισχιλίους Ἑβραίους, χωρὶς οὗτοι νὰ καταλίπωσι πολλὰ ἐπιγραφικὰ μνημεῖα, ὅπως ὄντως συνέβη οὐ μόνον εἰς τὰ κέντρα (λ. χ. ἐν Θήβαις), ἐν οἷς οἱ Ἑβραῖοι ἦσαν πολυάριθμοι, ἀλλὰ καὶ εἰς ἐκεῖνα (ὡς ἐν Χαλκίδι) ἔνθα περιωρίζοντο εἰς ὀλίγας ἑκατοντάδας.

Περὶ τῶν ἐπιγραφῶν τῶν Θηβῶν βλ. τὴν μελέτην τοῦ Σπ. Παπαγεωργίου, περὶ τῶν τῆς Χαλκίδος τὴν προμνησθεῖσαν ἀνακοίνωσιν τοῦ Λάμπρου· περὶ ἄλλης Κυπριακῆς Σ. Μενάρδου, Γολγοὶ καὶ Ἑβραῖοι (Ἀθηνᾶ, τόμ. 22, 1910, σελ. 417 - 427).

[2] Πρβλ. περὶ τούτου Krauss σελ. 98, ὅστις παραπέμπει καὶ εἰς τὸν Fürst, Geschichte d. Karäertums.

[3] Τὸ σύγγραμμα τοῦτο ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ Neubauer ἐν Mediaeval Jewish Chronicles, τόμ. Α' σελ. 19 κἑξ.

[4] Ὀρθῶς δὲν μνημονεύει τὴν Κέρκυραν, ὅπου δὲν ὑπῆρχον τότε Ἑβραῖοι. Ὁ μόνος ὃν εὗρεν ὁ Τουδέλας δὲν ἦτο γηγενής· εἶχεν ἔλθει ἐκ τῆς Νοτίου Ἰταλίας.

[5] Ν. Βέη, Οἱ Ἑβραῖοι τῆς Λακεδαίμονος καὶ τοῦ Μυστρᾶ, Νουμᾶς, τόμ. Γ' 1905, ἀριθ. 166. Βλ. κατωτ. σελ. 12 μακρὰν ἐπὶ τοῦ ζητήματος σημείωσιν.

[6] Βλ. τὴν ἐπὶ τοῦ θέματος ἡμετέραν ἀνακοίνωσιν εἰς τὴν Ἀκαδημίαν Ἀθηνῶν (Πρακτικὰ τόμ. Δ' 1929, σελ. 32 κἑξ.)· πρβλ. κατωτ. τὰς μελέτας τῶν Noiret, Lévi, Ξανθουδίδου περὶ Ἑβραίων ἐν Κρήτῃ ἐπὶ Βενετοκρατίας.

ρον[1], καὶ ὑπὸ τοῦ Krauss ἐπὶ τῇ βάσει Ἑβραϊκῶν μαρτυριῶν διὰ τὸν Πόντον (Ἀμάσειαν), Κιλικίαν, Δυτικὴν Μακεδονίαν (Καστορίαν), Βιθυνίαν (Νικομήδειαν)[2], ὁ δὲ κατάλογος εἶναι ἐπιδεκτικὸς ἐπαυξήσεως· οἱ βίοι τῶν Ἁγίων, τὰ Χρυσόβουλλα καὶ αἱ ἐπιγραφαὶ δυνατὸν νὰ ἀποκαλύψουν τὴν παρουσίαν Ἑβραίων καὶ εἰς ἄλλας πόλεις[3].

Εὐτυχῶς οὐδεμία τῶν δυσχερειῶν τούτων εἶναι ἀνυπέρβλητος: 1) Διὰ τὰ ὀνόματα τῶν πόλεων αἱ ἔρευναι τῶν διαδοχικῶν ἐκδοτῶν καὶ μελετητῶν τοῦ Ὁδοιπορικοῦ ἐπιτρέπουσι νὰ φθάσωμεν εἰς συμπεράσματα μὴ ἀπέχοντα πολὺ τῆς πιθανότητος. 2) Οἱ Ἑβραῖοι συγγραφεῖς τῶν μέσων χρόνων δὲν δίδουσιν εἰς τὸν ὅρον «κοινότης» τὴν ἔννοιαν πληθυσμοῦ πυκνοῦ, ἢ καὶ οὐσιωδῶς ὑπερβαίνοντος ὀλίγας δεκάδας ἀνδρῶν. Οὕτω λ. χ. ὁ ἐξ Ὀρίας Ἀχίμας[4], λέγει ὅτι ἐπὶ Βασιλείου τοῦ Α´ ὑπῆρχον 1000 κοινότητες, ἐν ᾧ ἀπίστευτον εἶναι ὁ ἀριθμὸς τῶν Ἑβραίων νὰ ἐξικνεῖτο τότε εἰς 40.000[5].

Ἑτέρα πηγὴ[6] ἀναφέρει ὅτι τῷ 1096 ὑπῆρχον ἐν Θεσσαλονίκῃ πολλαὶ κοινότητες, ἐν ᾧ ἡ πόλις (πρβλ. Τουδέλαν) δὲν ἠρίθμει ἢ πεντακοσίους Ἰσραη-

---

[1] Βλ. τὸ χρυσόβουλλον τοῦ Ἀνδρονίκου Παλαιολόγου περὶ τῶν προνομίων τῆς ἐκκλησίας Ἰωαννίνων, τὸ ἐκδοθὲν ὑπὸ τοῦ Μουστοξύδου καὶ ἐπανεκδοθὲν ὑπὸ τοῦ Λάμπρου (Νέος Ἑλληνομνήμων, ΙΒ', 1915, σελ. 38-40), ἀλλ' ἰδιαίτατα τὴν μελέτην τοῦ Ν. Βέη, Übersicht über die Geschichte des Judentums von Janina (Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher, τόμ. II, 1921, σελ. 159-177).

[2] Ἐν ὅλαις ταῖς ἐπαρχίαις ταύταις ἐγεννήθησαν Ἑβραῖοι διαπρέψαντες ὡς λόγιοι πρβλ. Κράους, σελ. 82 καὶ 98.

[3] Ὁ Λάμπρος, ἐν τῷ γνωστῷ του ἔργῳ περὶ τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τὸν ΙΒ' αἰῶνα θεωρεῖ τὴν ἀπουσίαν τῶν Ἑβραίων πιθανήν. Ἐπὶ τουρκοκρατίας συνήντησαν Ἑβραίους ἐν Ἀνατολῇ οἱ περιηγηταί· πρβλ. τὴν πολλαχῶς ἐνδιαφέρουσαν μελέτην, ἣν ὁ Σολομὼν Ρεϊνὰχ ἐδημοσίευσε κατὰ τὰ ἔτη 1889-1890 ἐν τῇ Revue des Études Juives, περὶ τῶν Ἰουδαίων ἐν τῇ Ἀνατολῇ κατὰ τοὺς γεωγράφους. Ἐπίσης κατὰ τοὺς πρώτους Χριστιανικοὺς αἰῶνας πιθανὸν εἶναι ὅτι ὑπῆρχεν Ἑβραϊκὴ κοινότης. Τότε οἱ Ἰσραηλῖται ἦσαν πολυάριθμοι εἰς τὰς Ἑλληνικὰς χώρας (βλ. κατωτ. σελ. 7 σημ. 4).

[4] Τὸ χρονικὸν τοῦ Νοτιοϊταλοῦ τούτου Ἰουδαίου ἐξεδόθη ἐν τῇ γνωστῇ συλλογῇ τοῦ Neubauer, Mediaeval Jewish Chronicles, τόμ. Β' σελ. 111-132.

[5] Ἐφ' ὅσον, ὡς θὰ ἴδωμεν, ὁ Τουδέλας δὲν εὗρεν εἰμὴ 15-20.000. Ἀληθῶς συνεπείᾳ τῶν πιέσεων ἃς ἤσκησεν ἐπ' αὐτῶν ὁ ἱδρυτὴς τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας, πολλοὶ Ἰσραηλῖται ἐβαπτίσθησαν καί τινες ἴσως μετηνάστευσαν. Ἀλλ' ἐκ τῶν βαπτισθέντων οἱ πλεῖστοι, ὡς βεβαιοῖ ὁ Πορφυρογέννητος, ἐπανῆλθον εἰς τὸν Ἰουδαϊσμὸν (Βίος Βασιλείου, κεφ. 95)· τὰ δὲ κενὰ τῆς ἐνδεχομένης μεταναστεύσεως θὰ ἀνεπλήρωσεν ἡ αὔξησις τοῦ πληθυσμοῦ (βλ. κατωτ.). Πάντως ἀδύνατον ἡ ἐλάττωσις νὰ ὑπερέβη τὰ 60% τοῦ ἀρχικοῦ συνόλου.

[6] Πρβλ. «Eine unbekannte messianische Bewegung ums Jahr 1096», ἥτις ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ D. Kaufmann τῷ 1898 καὶ ἐδημοσιεύθη εἰς τὰ Ἅπαντα τοῦ συγγραφέως τόμ. Β' σελ. 190-202. Ἀγγλικὴ μετάφρασις ἐν τῇ Jewish Quarterly Review, τόμος Χ (παλαιὰ σειρὰ) σελ. 139-151. Πρόκειται περὶ μνημείου περιεργοτάτου, ὅπερ θὰ ἦτο καλὸν νὰ μετεφράζετο καὶ Ἑλληνιστί.

λίτας. Ὅτι δὲ καὶ ὁ Τουδέλας ὀλιγοπροσώπους κοινότητας ἀναφέρει, προκύπτει ἐξ αὐτοῦ τοῦ κειμένου του, ἔνθα λέγεται ὅτι οἱ 300 Ἑβραῖοι τῆς Σάμου ἀπήρτιζον 13 κοινότητας[1], καὶ ὅτι ἡ Μυτιλήνη ἠρίθμει 14 κοινότητας. Ἂν οἱ Λέσβιοι Ἰσραηλῖται ἀνήρχοντο εἰς πολλὰς χιλιάδας, θὰ ἔδιδεν ἀναμφιβόλως περὶ αὐτῶν πληροφορίας τινάς, ὅπως πράττει διὰ τὰς πολυαρίθμους κοινότητας (τὰς τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῶν Θηβῶν). 3) Οἱ Ἑβραῖοι τῶν ἐπαρχιῶν, τὰς ὁποίας ὁ Τουδέλας δὲν ἐπεσκέφθη, θὰ ἦσαν σχετικῶς ὀλιγάριθμοι, διότι αὗται δὲν περιελάμβανον οὔτε πολλὰς μεγαλοπόλεις οὔτε πολλὰ μεγάλα κέντρα τῆς βιομηχανίας ἐκείνης, εἰς ἣν οἱ Ἰουδαῖοι φαίνονται ἰδιαιτέρως εὐδοκιμήσαντες, τῆς τῆς μετάξης.

Τούτων τεθέντων, ἔλθωμεν εἰς τὰ ἐκ τοῦ κειμένου ἀντλητέα συμπεράσματα.

Ἑβραίους ἀπηριθμημένους κατὰ κεφαλὴν ἔχουσι τὰ ἑξῆς μέρη:[2]

Κέρκυρα 1, Λευκὰς ἢ Ἄρτα[3] 100, Ἀχελῷος (Αἰτωλικὸν) 2, Πάτραι 50, Ναύπακτος 100, γεωργοὶ τοῦ Παρνασσοῦ 200, Κόρινθος 300, Θῆβαι 2.000, Ἔγριπος (Χαλκὶς) 200, Ἰακουτρίτσα 100, Ρόβιγκα 100, Σιτωπόταμο (Ζητοῦνι;) 50, Ἁλμυρὸς 400, Βύσσινα (Βόλος;) 100, Θεσσαλονίκη 500, Μήτριτζα 20, Δράμα 140, Κανίστολον (Χριστόπολις;) 20, Κωνσταντινούπολις 2.500, Ραιδεστὸς 400, Καλλίπολις 200, Κίλια 20, Χίος 400, Σάμος 300, Ρόδος 400.

Ἤτοι ἐν συνόλῳ 10.213.

Αἱ ἐν Μυτιλήνῃ καὶ Κύπρῳ κοινότητες ἀδύνατον νὰ εἶχον πλέον τῶν δισχιλίων μελῶν. Οἱ δὲ Ἑβραῖοι τῶν ἐπαρχιῶν, ἃς δὲν ἐπεσκέφθη, ἀπίθανον νὰ ὑπερέβαινον τοὺς ἡμίσεις τῶν πρὸ μικροῦ ἀπαριθμηθέντων.

Ἐπὶ τῇ βάσει λοιπὸν τοῦ Ὁδοιπορικοῦ οἱ Ἑβραῖοι τῆς ὅλης αὐτοκρατορίας ὑπολογιστέοι εἰς 15—20.000.

Τὸ σύνολον τοῦτο φαίνεται μικρὸν ἐν παραβολῇ πρὸς τὸν ἐν τῇ ἐγγὺς Ἀνατολῇ Ἑβραϊκὸν πληθυσμὸν τῶν πρώτων Χριστιανικῶν αἰώνων,[4] ἔτι δ' ἐν

---

[1] Βλ. τὴν παράφρασιν Βελλέλη ἐν Νέᾳ Ἡμέρᾳ· ἡ λεπτομέρεια αὕτη φαίνεται λείπουσα εἴς τινα χειρόγραφα.

[2] Διὰ τὰ δυσνόητα ὀνόματα ἀκολουθῶ τὴν ἐκ τοῦ Ἑβραϊκοῦ ἀνάγνωσιν τοῦ Βελλέλη.

[3] Φρονῶ ὅτι πρόκειται περὶ Λευκάδος, βλ. πανηγυρικὸν τόμον Χάϊζενβεργ.

[4] Ἐπὶ Αὐγούστου ἔχομεν πλουσίας κοινότητας Ἰουδαίων εἰς τὴν Κρήτην καὶ ἄλλας νήσους τοῦ Αἰγαίου καὶ πολλὰς ἐμπορικὰς πόλεις τῆς Μαύρης Θαλάσσης. «Ἐν Ἰωνίᾳ πολὺ πλῆθος Ἰουδαίων τὰς πόλεις ᾤκει» (Νικόλαος Δαμασκηνὸς σ. 42), καὶ ὁ Ἡρώδης ἐπισκέπτεται τὰς νήσους Ρόδον, Χίον καὶ Μυτιλήνην, ὅπως ἐνισχύσῃ τὰς ἐκεῖ κοινότητας.

Ἐπὶ Καλιγούλα ἀπαντῶσιν, καθ' ἃ βεβαιοῖ ὁ Ἰώσηπος (Ἰουδ. Πολ. II. 7. 1. Βίος 76) εἰς πλεῖστα μέρη τῆς Ἑλλάδος Ἑβραῖοι καὶ Ἑβραΐζοντες, τοῦτο δ' ἐπιβεβαιοῦσιν Αἱ πράξεις τῶν Ἀποστόλων (πρβλ. λ. χ. Les apôtres καὶ τὸ Saint-Paul τοῦ Ρενάν), πρὸς δὲ καὶ πολλαὶ ἐπιγραφαί, εἰς τὰς Ἀθήνας, τὰς Πάτρας, τὴν Χίον κ.τ.λ. Συναγωγὴν ἐν Αἰγίνῃ ἀνεῦρεν ὁ Furtwängler μικρὸν πρὸ τοῦ προώρου θανάτου του. Ἀλλ' οἱ πλεῖστοι τῶν Ἑβραίων ἢ Ἑβραϊζόντων τούτων εἶχον ἐκχριστιανισθῆ πρὶν ἢ τὸ Ἀνατολικὸν κράτος λάβῃ καθαρῶς Ἑλληνικὸν χαρακτῆρα.

συγκρίσει πρὸς τὰ νῦν παρατηρούμενα εἰς κράτη τινὰ (λ. χ. τὴν Πολωνίαν) ἢ καί τινας πόλεις (Νέαν Ὑόρκην ἢ Θεσσαλονίκην). Ἀλλὰ δὲν ἦτο ἀσήμαντος οὔτε καθ' ἑαυτόν, οὔτε ἐν παραβολῇ πρὸς τὸν εἰς ἄλλα μεσαιωνικὰ κράτη, οὔτε τέλος δυσανάλογος καὶ πρὸς τὰ πορίσματα τῶν ἀπογραφῶν εἰς πλεῖστα τῶν σημερινῶν κρατῶν. Μὴ λησμονῶμεν ὅτι αἱ χῶραι, δι' ὧν διῆλθεν ὁ Τουδέλας καὶ ὅπου ἀπηρίθμησε περὶ τὰς 10.000 Ἰσραηλιτῶν, δύσκολον εἶναι ἐπὶ Κομνηνῶν νὰ ἔτρεφον 10.000.000 ψυχῶν[1]. Ἀναλογία ὑπερβαίνουσα τὸ ἓν τοῖς χιλίοις καὶ εἰς πολλὰ σύγχρονα Χριστιανικὰ κράτη θὰ ἐφαίνετο σημαντική.

II

Ποῖα ἦσαν τὰ ἐπιτηδεύματα καὶ ποία ἡ οἰκονομικὴ τῶν Ἑβραίων κατάστασις;

Ἀνεπαρκῶς φωτίζει ἡμᾶς περὶ τούτων ὁ Τουδέλας. Λεπτομερείας περὶ ἐπαγγελμάτων δίδει μόνον α΄) περὶ τῶν Ἑβραίων τοῦ Παρνασσοῦ, οὓς λέγει γεωργούς, β΄) περὶ τῶν ἐν Θήβαις, οἵτινες ἦσαν ἐργάται μετάξης καὶ πορφύρας, γ΄) περὶ τῶν ἐν Θεσσαλονίκῃ, οἵτινες ἦσαν χειρώνακτες, καὶ δ΄) περὶ τῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, οἵτινες ἦσαν ἔμποροι καὶ μεταξουργοί.

Ἐκ τῶν ἰσχνῶν τούτων πληροφοριῶν προκύπτει ἡ ἐντύπωσις ὅτι τὸ προέχον ἐπιτήδευμα ἦτο ἡ μεταξουργία. Ταύτην ἐνισχύει τὸ ὅτι Ἑβραῖοι ἀπαντῶσιν εἰς πόλεις ἔνθα τότε ἤνθει ἡ βιομηχανία αὕτη, λ.χ. ἐν Πάτραις καὶ ἐν Χίῳ[2], καὶ ὅτι ἐν τῇ Νοτίῳ Ἰταλίᾳ, ἐφ' ἧς ἡ σφραγὶς τοῦ Βυζαντίου ἦτο τότε πολὺ ἰσχυρά, οἱ πλεῖστοι τῶν Ἑβραίων ἦσαν βαφεῖς ἢ ἐργάται μετάξης[3].

Ὡς πρὸς τὴν οἰκονομικὴν τῶν Ἑβραίων κατάστασιν ἐκ τῶν λόγων τοῦ ῥαββῆ προκύπτει ὅτι: α΄) ἡ τῶν τοῦ Παρνασσοῦ καὶ τῶν Θηβῶν ἦτο μᾶλλον καλή: οἱ πρῶτοι φέρονται ὡς ἰδιοκτηματίαι καὶ ὄχι πάροικοι[4], οἱ δὲ δεύτεροι ἐξαίρονται ὡς οἱ ἄριστοι τῶν μεταξουργῶν καὶ ὡς συγκαταλέγοντες μεταξὺ

---

[1] Περὶ τοῦ πληθυσμοῦ τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους, ὅστις ἀδύνατον εἶναι νὰ ὑπολογισθῇ ἔστω καὶ κατὰ προσέγγισιν, διατυπῶ μερικὰς εἰκασίας ἐν παραρτήματι τῆς πεντηκοντασελίδου μελέτης μου: De la population de Constantinople sous les empereurs byzantins (ἀνατύπωσις ἐκ τοῦ περιοδικοῦ Metron, I, 1920).

[2] Τὴν ἐν ταύτῃ ἀνάπτυξιν τῆς μεταξουργίας συνεπέρανεν ὁ Ζολώτας ἐκ τῶν τοπωνυμίων· ἔ. ἀ. σ. 284, σημ. 1.

[3] Βλ. R. Straus, Die Juden im Königreich Siziliens unter Normannen und Staufern (Χάϊδελβεργκ 1910) σελ. 64 κ.ἑξ. Γενικώτερον περὶ τῆς οἰκονομικῆς δράσεως τῶν Ἰουδαίων κατὰ τοὺς μέσους χρόνους ἐγράφησαν πολλὰ καὶ εἰς τὰς γενικὰς ἱστορίας τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ καὶ εἰς τὰς οἰκονομικὰς ἱστορίας· βλ. ἰδίᾳ Georg Caro, Sozial-und Wirtschaftsgeschichte der Juden im Mittelalter (2 τόμ. Λειψία 1908-1918)· Βιβλιογραφία τῶν κυριωτάτων πηγῶν εὕρηται παρὰ Joseph Kulischer, καθηγητῇ ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τοῦ Λένινγραδ, Allgemeine Wirtschaftsgeschichte, τόμ. α΄, Οἱ μέσοι χρόνοι (Μόναχον, 1928), σ. 87 σημ. 1.

[4] Λέγεται ὅτι: «ἔσπειρον καὶ ἐθέριζον ἐν τῷ κλήρῳ καὶ τῷ ἐδάφει αὐτῶν».

αὐτῶν πολλοὺς διαπρεπεῖς λογίους[1]. β΄) τοὺς ἐν Θεσσαλονίκῃ ἐμάστιζε πενία. γ΄) οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἦσαν πλούσιοι. Ἡ τελευταία αὕτη πληροφορία ἐπιβεβαιοῦται ὑπὸ τοῦ Βιλλαρδουΐνου, ὅστις χαρακτηρίζει τὴν συνοικίαν αὐτῶν[2] ὡς «ville mult bonne et mult riche».

Ἀπὸ τῶν σταυροφοριῶν καὶ ἐντεῦθεν ἐν τῇ Δύσει ὁ Ἑβραϊκὸς πλοῦτος συνεδέετο πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς τοκογλυφίας καὶ ἐν τῇ βενετοκρατουμένῃ Κρήτῃ ἐνεφανίσθησαν ταχέως Σαϋλὼκ[3]. Μήπως ἐκ τοιαύτης πηγῆς προῆλθεν, ἐν μέρει τοὐλάχιστον, ἡ ἐν τῇ συνοικίᾳ τοῦ Στενοῦ τοσαύτη εὐπορία; Μήπως ὁ Βενιαμὶν ὁμιλῶν περὶ ἐμπόρων, ἐννοεῖ τοὺς ἐμπορευομένους τὰ χρήματα; Ἐὰν τὸ πρᾶγμα ἐπεβεβαιοῦτο, θὰ ἐξηγεῖτο διατί ὁ λαὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως διέκειτο δυσμενῶς κατὰ τῶν Ἑβραίων, ἐν ᾧ ἀντισημιτικὰς ἐκδηλώσεις οὐδαμοῦ σχεδὸν ἀλλαχοῦ ἀναφέρει ὁ περιηγητής. Μόνην ἐπικύρωσιν τοιαύτης εἰκασίας παρέχει μεσαιωνική τις παράδοσις περὶ δανείου τινὸς ἐπὶ ἐνεχύρῳ, ὅπερ διεπραγματεύθη Θεόδωρός τις Κωνσταντινουπολίτης Ἰουδαῖος[4].

Οἱ δυστυχέστατοι τῶν Ἰουδαίων θὰ ἦσαν οἱ δουλοπάροικοι. Τοιούτους δὲν μνημονεύει ὁ Τουδέλας, ἀναφέρουσιν ὅμως τὰ χρυσόβουλλα τῆς Νέας Μονῆς τῆς Χίου καὶ τῆς Ἐκκλησίας Ἰωαννίνων[5], ἀλλὰ καὶ τούτων ἡ τύχη δὲν ἦτο χειροτέρα μεγάλης μερίδος τοῦ Χριστιανικοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ, ὅστις, ὅπως καὶ αὐτοί, ἦτο «τῇ γῇ προσδεδεμένος», ἤτοι ἡμιελεύθερος.

Ταῦτα τὰ ἐλάχιστα δύναταί τις νὰ βεβαιώσῃ εἰς ἀπάντησιν τῶν ἐν ἀρχῇ τεθέντων δύο ἐρωτημάτων, τὰ δὲ λοιπὰ ὑπὸ νεωτέρων γραφέντα εἶναι ἁπλαῖ ὑποθέσεις.[6]

---

[1] Τὰ δὲ γράμματα σπανίως προάγει ἡ πενία.

[2] Οἱ Ἑβραῖοι συνῳκισμένοι κατ' ἀρχὰς ἐν τῇ κυρίως Κωνσταντινουπόλει, μετεφέρθησαν ἔπειτα εἰς τὸ «Στενὸν» πρὸς βορρᾶν τοῦ Γαλατᾶ, δι' ὃ καὶ ἡ συνοικία των ἔπεσεν εἰς χεῖρας τῶν σταυροφόρων ἀπ' ἀρχῆς σχεδὸν τῆς πολιορκίας τοῦ 1204.

[3] Ὁ ἀείμνηστος Στ. Ξανθουδίδης ἐν τῇ μελέτῃ του: «Οἱ Ἑβραῖοι ἐν Κρήτῃ ἐπὶ Ἐνετοκρατίας», Κρητικὴ Στοά, τόμ. Β΄ (Ἡράκλειον 1909) γράφει: «Ἡ τοκογλυφία μείνασα ἐπὶ αἰῶνας ἀχαλίνωτος εἶχεν ἐπιτελέσει τὸ ἔργον της, ἡ δὲ θέσις τῶν πλείστων Ἐνετῶν φεουδαρχῶν ἦτο τόσον δεινή, ὥστε ἢ ἔπρεπε νὰ ἐγκαταλείψωσιν οἰκίας καὶ φέουδα εἰς τοὺς Ἑβραίους καὶ νὰ φύγωσιν ἐκ τῆς νήσου, ἢ νὰ ῥιφθῶσιν εἰς τὰς φυλακάς».

[4] Βλ. Κράους (σελ. 75), παραπέμποντα εἰς δημοσίευμά τι τοῦ H. Loewe ἐν Monatschrift für Geschichte und Wissenschaft d. Judentums, τόμ. 56, σελ. 272.

[5] Οἱ δουλοπάροικοι τῆς Ἠπειρωτικῆς μητροπόλεως ἦσαν μόνον τρεῖς, ἀλλ' ὁ Μονομάχος κατέστησε δουλοπαροίκους καὶ ἀφιέρωσε τῇ ὑπ' αὐτοῦ ἱδρυθείσῃ Νέᾳ Μονῇ 15 ὅλας Ἰουδαϊκὰς οἰκογενείας, ὅσας δηλαδὴ εἶχεν ἡ Χίος.

[6] Οὕτω παρετηρήθη ὅτι ἀπίθανον εἶναι ἅπαξάπαντες οἱ 2.500 Ἑβραῖοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως νὰ ἦσαν μεταξουργοὶ καὶ ἔμποροι, καὶ ἐκ τῶν παρὰ τὸ Στενὸν βυρσοδεψείων εἰκάσθη ὅτι τινὲς τούτων κατεγίνοντο εἰς τὴν σκυτοτομίαν. Ἐνδεχόμενον· ἀλλ' ὁ Τουδέλας δὲν τὸ λέγει· ὁ τρόπος μάλιστα καθ' ὃν ἐκφράζεται ὑποδεικνύει μᾶλλον ὅτι τὰ βυρσοδεψεῖα ἦσαν εἰς χεῖρας Χριστιανῶν. Ἐξ ἄλλου ὁ παλαιότερος περὶ τὰ Χαλκοπρατεῖα συνοικισμὸς τῶν Ἰσραηλιτῶν ἐγέννησε τὴν ἀμάρτυρον ὑπόθεσιν ὅτι πολλοὶ τούτων ἦσαν χαλκεῖς.

III

Περὶ τῆς γενικωτέρας καταστάσεως τῶν Ἑβραίων δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν πλείονα καὶ ἀσφαλέστερα ἢ περὶ τῆς δημογραφικῆς.

Ὅπως κριθῶσι δικαίως αἱ ἐπὶ τοῦ προκειμένου πολιτικαὶ ἀντιλήψεις τῶν Βυζαντινῶν πρέπει νὰ ληφθῶσιν ὡς κέντρον συγκρίσεως τὰ μεσαιωνικὰ κράτη καὶ οὐχὶ τὰ νεώτερα.[1]

Δὲν ἀπαιτεῖται δὲ νὰ ἔχῃ τις ἐγκύψει εἰς τὴν μεσαιωνολογίαν, διὰ νὰ γνωρίζῃ ὅτι ἡ τότε τύχη τῶν Ἑβραίων ἐν τῇ Δύσει ἦτο οἰκτρά[2]: Ἔζων ἐγκάθειρκτοι ἐν περιτετειχισμέναις συνοικίαις, ἔφερον διακριτικὸν ἔνδυμα καὶ ἐγίνοντο ἀντικείμενον συνεχῶν ἐξευτελισμῶν.

Ἡ ἀπαγόρευσις εἰς τοὺς Χριστιανοὺς νὰ δανείζωσιν ἐπὶ τόκῳ εἶχεν, ἀληθῶς, καταστήσει τοὺς Ἑβραίους καρπωτὰς μονοπωλίου, ὅπερ ἐπέτρεπε τὸν ἄκοπον πλουτισμόν. Πλὴν δυσκόλως ἠδύναντο νὰ κρατήσωσιν ἐπὶ μακρὸν τὰ κτηθέντα, ἅτινα ἄλλοτε διήρπαζεν ὁ εἰσβάλλων εἰς τὰ καταστήματα καὶ τὰς οἰκίας των ὄχλος, καὶ ἄλλοτε ἀπεμύζων διὰ ποικίλων ἐκβιασμῶν αὐταὶ αἱ τοπικαὶ ἀρχαί.[3] Συχνάκις οἱ βασιλεῖς δὲν τοὺς ἐπροστάτευον, εἰμὴ ὅπως, δίδοντες αὐτοῖς τὸν καιρὸν νὰ πλουτήσωσι, δυνηθῶσιν ἐπωφελέστερον νὰ ἀποστραγγίσωσι, ἤ, κατὰ τὸν ἐπιφανῆ ἱστορικὸν τῆς μεσαιωνικῆς Ἀγγλίας Sir James Henry Ramsay[4], μαδήσωσιν αὐτούς. Ὅπως δὲ τὸ μάδημα τοῦτο γίνῃ μεθοδικώτερον, ἐφευρέθη ὁ τρόπος τῶν ὁμαδικῶν ἀπελάσεων συνοδευομένων ὑπὸ γενικῆς δημεύσεως τῶν περιουσιῶν, ὅστις καὶ δὲν ἐφηρμόσθη μόνον

---

[1] Βραχυλογίας χάριν, ἀποφεύγομεν νὰ παραβάλλωμεν τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους πρὸς τοὺς προηγηθέντας αὐτῶν Ῥωμαϊκούς· γνωστὸν ἄλλως εἶναι ὅτι κατὰ τοὺς πρώτους π. Χ. αἰῶνας ἐπεκράτει ζωηρὸς ἀντισημιτισμὸς ἐν τῇ ὅλῃ αὐτοκρατορίᾳ καὶ εἰδικῶς ἐν Αἰγύπτῳ. Εἰς τὴν περὶ φορολογίας εἰδικὴν μελέτην παρατίθεται σχετικὴ βιβλιογραφία· τὸ σπουδαιότατον ἔργον εἶναι τὸ τοῦ J. Juster, Les Juifs dans l'empire romain (2 τόμοι, Παρίσιοι 1914). Εἰδικῶς διὰ τὴν Αἴγυπτον βλ. μονογραφίαν, συνοδευομένην ὑπὸ πλήρους βιβλιογραφίας, τοῦ διασήμου Ἄγγλου παπυρολόγου H. Idris Bell, Juden und Griechen im römischen Alexandreia: eine historische Skizze des alexandrinischen Antisemitismus (Λειψία, 1926).

[2] Ἤδη πρὸ αἰῶνος σχεδὸν εἶχε καταδείξει τοῦτο ἐμπεριστατωμένως ὁ G. F. Depping, Les Juifs dans le moyen-âge (Παρ. 1834).

[3] Οὕτως ἐν πόλει ἣν ἀναφέρω, διότι ἐπισκεφθεὶς αὐτὴν ἐσχάτως ἔλαβον ἐνδιαφέρον διὰ τὰ κατ' αὐτήν, τὸ κρατῆσαν τὴν σφραγῖδα τοῦ μεσαίωνος Rothenburg, αἱ ἀρχαὶ ἀπέσπασαν 30.000 μάρκων ἀπὸ τῶν Ἑβραίων, ἀντὶ τῆς μὴ τηρηθείσης ὑποσχέσεως τῆς ἀπολύσεως τοῦ φυλακισθέντος ῥαββίνου αὐτῶν· βλ. Isert Rösel ἐν Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft d. Judentums, τόμ. 54 σ. 210 κἑξ.

[4] Ὁ Ράμσαιϋ ἔγραψε σειρὰν περισπουδάστων ἔργων περὶ τῆς πατρίδος του ὑπὸ τὰς δυναστείας τῶν Ἀνδεγαυῶν, τοῦ Ὑὸρκ καὶ τοῦ Λανκάστερ. Τὴν φράσιν ἣν ἀναφέρομεν ἐν τῷ κειμένῳ παρελάβομεν ἐκ παλαιοτέρου τινὸς ἔργου: The foundations of England (Λονδ. 1898), σελ. 343.

ἐν Ἱσπανίᾳ καὶ Ἀγγλίᾳ.[1] Ἀξιοσημείωτον δ' εἶναι ὅτι αἱ ἀθρόαι ἀπελάσεις, αἱ δημεύσεις καὶ οἱ ποικιλόμορφοι διωγμοὶ ἐπέζησαν τῆς Ἀναγεννήσεως, γενόμενοι συστηματικώτατοι κατὰ τὸν 16ον καὶ παραταθέντες μέχρι τοῦ 17ου αἰῶνος.[2]

Ἐν Βυζαντίῳ οὔτε ὀχλαγωγίαι, προάγγελοι τῶν ρωσσικῶν πρόγρομς, οὔτε ὁμαδικαὶ ἀπελάσεις, οὔτε δημεύσεις, οὔτε κἂν ἀνάθεσις θανατικῶν ἐκτελέσεων[3] ἀπαντῶσι. Καὶ εὑρίσκομεν μὲν διατάξεις ἐξευτελιστικάς[4], τὸ κράτος π. χ. δὲν ἐδέχετο αὐτοὺς οὔτε ὡς ὑπαλλήλους οὔτε ὡς στρατιώτας[5], ἡ δ' Ἐκ-

---

[1] Αἱ δύο χῶραι αὗται μνημονεύονται συνήθως, διότι ἐκεῖ ἡ ἐφαρμογὴ ἐγένετο ἐν εὐρυτέρᾳ κλίμακι.

[2] Ἄλλαι μελέται στρεφόμεναι περὶ τὴν διεθνῆ χρηματοκρατίαν (τὸ θέμα ἐπραγματεύθην ἀπὸ τοῦ 1908 ἐν τῷ Α' τόμῳ τῆς Ἐπιθεωρήσεως τῶν Πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν ἐπιστημῶν, σελ. 285 κἑξ.) μὲ ἠνάγκασαν νὰ διεξέλθω τὴν ἐσχάτως δημοσιευθεῖσαν ἀλληλογραφίαν τοῦ οἴκου Fugger. Οὗτος ἐγκατεστημένος ἐν Augsburg κατεῖχε κατὰ τὴν Ἀναγέννησιν θέσιν παρεμφερῆ πρὸς τὴν τοῦ οἴκου Ρότσιλδ κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα. Οἱ ἐν παντὶ σπουδαίῳ κέντρῳ ἀνταποκριταί του ἔπεμπον αὐτῷ τακτικῶς ἐκθέσεις. Ἐκ τούτων αἱ ἀφορῶσαι εἰς τὸν δέκατον ἕκτον αἰῶνα ἐξεδόθησαν ἐσχάτως ὑπὸ τοῦ V. Klarwill (2 τόμοι, Βιέννη 1923). Ὁ δὲ διεξερχόμενος εἴτε τὸ Γερμανικὸν πρωτότυπον εἴτε τὴν Ἀγγλικὴν μετάφρασιν (ὑπὸ τῶν F. de Chary καὶ L. Byrne, Λονδ. 1924-6) συναντᾷ συνεχῶς εἰδήσεις περὶ ἐκβιασμῶν (λ. χ. τῆς ἐν Πράγᾳ πλουσιωτάτης οἰκογενείας Meisel, ἧς ἀφῃρέθη ὅλη ἡ περιουσία, βλ. σελ. 36), ἢ ὁμαδικῶν ἀπελάσεων, λ. χ. τῆς ἐν Βιέννῃ γενομένης τῷ 1572· πρβλ. Ignaz Schwaz, Geschichte d. Juden in Wien (Βιέννη, 1913). Ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ ἐν σχέσει πρὸς τὸν οἶκον τῆς Αὐστρίας φιλελευθερωτάτη Βενετία, δὲν εὗρε καλλίτερον τρόπον νὰ διατρανώσῃ τὴν πρὸς τὸν Ὕψιστον εὐγνωμοσύνην ἐπὶ τῇ ναυμαχίᾳ τῆς Ναυπάκτου, ἢ ἀπελαύνουσα ἐκ τῶν Ἠπειρωτικῶν αὐτῆς κτήσεων τοὺς Ἑβραίους.

Οἱ τῆς Κερκύρας δὲν περιελήφθησαν εἰς τὸ ψήφισμα· πρλβ. Α. Ἀνδρεάδην, Στατιστικαὶ πληροφορίαι περὶ τῆς ἐν Κερκύρᾳ Ἑβραϊκῆς κοινότητος (Οἰκονομικὴ Ἑλλάς, 28 Ἀπριλίου 1912).

Ἐν τέλει καὶ εἰς ἀπάντησιν αἰτήσεως πληροφοριῶν ὑποβληθείσης μετὰ τὸ πέρας τῆς διαλέξεως ταύτης, σημειοῦμεν ὅτι τὸ περὶ τοῦ οἴκου Fugger θεμελιῶδες ἔργον εἶναι τὸ τοῦ R. Ehrenburg, Das Zeitalter der Fugger (1896), οὗ ἐξεδόθη ἐσχάτως καὶ β' ἔκδοσις· ἀλλὰ καὶ πολλὰ ἄλλα ἐγράφησαν, ὧν ὁ ἀναγνώστης εὑρίσκει πίνακα ἐν τῇ Economic History Review, τόμ. Α', ἀρ. 2 (Ἰαν. 1928) σ. 342.

[3] Αὕτη ἦτο μία τῶν ὑβριστικωτέρων ὑποχρεώσεων εἰς ἃς ὑπεβάλλοντο οἱ Ἑβραῖοι. Ὡς δημίους τοὺς μετεχειρίζοντο οἱ Τοῦρκοι συνεχῶς, εἰς αὐτοὺς δὲ προσέτρεχον καὶ οἱ Βενετοὶ ἐν Κρήτῃ (πρβλ. ἐκτὸς ἄλλων Κ. Ν. Σάθα, Ἑλληνικὰ Ἀνέκδοτα, ΙΙ, Ἀθ. 1867, σ. κζ' κἑξ.) καὶ οἱ Βούλγαροι (Βέης, Judentum von Janina, σελ. 164 σημ. 4).

[4] Πρβλ. Krauss σελ. 62-4· H. Monnier, Les novelles de Léon le Sage (Βορδώ, 1923) σελ. 55-8· Scherer, Die Rechtsverhältnisse der Juden (Λειψία, 1901). Μεταξὺ τούτων ἀτόπως καταλέγεται ἡ τοῦ ἔχειν δούλους Χριστιανοὺς (Νεαρὰ 37), διότι αὕτη δὲν ὀφείλεται μόνον εἰς τὴν ἀντίληψιν ὅτι ὁ Χριστιανὸς ὑπερεῖχε τοῦ Ἑβραίου, ἀλλὰ εἰς τὸν φόβον τοῦ προσηλυτισμοῦ· ὅτι δ' οὗτος δὲν ἦτο ἀβάσιμος φαίνεται ἐκ νομοθετικῶν διατάξεων μεταγενεστέρων· βλ. Πρόχειρον XXXIX, 32-3.

[5] Ἐπίσης ὁ Ἰουστινιανὸς ἀπηγόρευεν εἰς τοὺς Ἰουδαίους νὰ συνεορτάζωσι μετὰ τῶν Χριστιανῶν τὸ Πάσχα· ἀλλ' ἡ διάταξις καταγγέλλεται ὑπὸ τοῦ Προκοπίου ὡς παράνο-

κλησία ἐθέσπιζε κανόνας ἀποβλέποντας εἰς τὴν πρόληψιν πάσης πυκνῆς μετ᾽ αὐτῶν ἐπικοινωνίας, καταδικάζουσα τοὺς μετ᾽ αὐτῶν συντρώγοντας ἢ συλλουομένους ὡς καὶ τοὺς προσφεύγοντας εἰς Ἰσραηλίτας ἰατρούς [1], τέλος δ᾽ ὁ ὄχλος τῆς Κωνσταντινουπόλεως δὲν ἠνείχετο οἱ Ἰουδαῖοι νὰ περιέρχωνται ἔφιπποι τὴν βασιλεύουσαν, ὅπως κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Τουδέλα ἔπραττον οἱ Χριστιανοὶ μεγιστᾶνες· ἐπίσης δὲ καὶ ἡ νομοθεσία ὑβριστικῶς ἐνίοτε περὶ αὐτῶν ἐκφράζεται [2]. Ἀλλὰ πᾶσαι αὗται αἱ ἐκδηλώσεις μισαλλοδοξίας, καὶ δὴ ἡ σπουδαιοτάτη πασῶν, δηλαδὴ ἡ ἀνικανότης περὶ τὸ πολιτεύεσθαι καὶ τὸ στρατεύεσθαι, εἶχον γενικὸν χαρακτῆρα, ἐπεκτεινόμεναι ἐπὶ πάντων τῶν μὴ ὀρθοδόξων [3], ἐπὶ πλέον δέ, ἐὰν ἐτίτρωσκον τὴν φιλοτιμίαν, ἐσέβοντο τοὐλάχιστον τὴν ζωήν, τὴν περιουσίαν καὶ τὴν ἐλευθερίαν τῆς λατρείας.

Ἡ τελευταία αὕτη ἀληθῶς φαίνεται καταπατηθεῖσα ὑπὸ τῶν βιαίων ἐκχριστιανισμῶν. Ἀλλὰ τούτων ἡ σημασία δὲν πρέπει νὰ ἐξογκωθῇ.

Πράγματι οἱ διωγμοὶ οὗτοι οὐ μόνον οὐδέποτε συνεδυάζοντο πρὸς σφαγάς, ἐξορίας ἢ δημεύσεις, ἀλλ᾽ ἀπέβλεπον μόνον εἰς σωτηρίαν τῶν ψυχῶν τῶν βαπτιζομένων καὶ συνωδεύοντο ὑπὸ χορηγίας σπουδαίων προνομίων καὶ ἐπεξετείνοντο εἰς τοὺς ἐθνικοὺς καὶ τοὺς αἱρετικούς· πρὸς τούτοις οὗτοι ὑπῆρξαν: 1ον) σπανιώτατοι· ὁ Κράους, συγγραφεὺς Ἰσραηλίτης, ἀναφέρει μόνον τέσσαρας ἐντὸς δέκα καὶ πλέον αἰώνων· 2ον) ἐξηγοῦνται ὑπὸ ἐξαιρετικῶν περιστάσεων, ἤτοι ἐπὶ μὲν τοῦ Ἡρακλείου, Λέοντος τοῦ Ἰσαύρου καὶ τοῦ Βατάτζη ὑπὸ ἀγώνων οἵτινες ἔθηκαν εἰς κίνδυνον αὐτοῦ τοῦ κράτους τὴν ὑπόστασιν καὶ ἔδοσαν εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν, δι᾽ ἧς τοῦτο διεσώθη, ἐθνικὸν χαρακτῆρα, ἐπὶ δὲ τῶν δύο πρώτων Μακεδόνων (Βασιλείου καὶ Λέοντος) ὑπὸ τῆς ἀνάγκης τῆς ἐπιβολῆς θρησκευτικῆς ἑνότητος εἰς πληθυσμὸν ὃν ἐχώριζον αἱ αἱρέσεις καὶ ἡ μὴ εἰσέτι ἐξαλειφθεῖσα εἰδωλολατρεία [4]. 3ον) Ἦσαν βραχυ-

μος. Βλ. Ἀνέκδοτα, XXVIII· πρβλ. Ἀμ. Ἀλιβιζᾶτον, Die Kirchliche Gesetzgebung des Kaisers Justinian (Βερ. 1913) σελ. 39 κἑξ., καὶ Pfanmüller, Die Kirchliche Gesetzgebung Justinians (Βερ. 1902) σελ. 30 καὶ 90.

[1] Ὁ α´ κανὼν τῆς ἐν Τρούλλῳ Ἕκτης Συνόδου λέγει: «Μηδέ τις τῶν ἐν τῷ ἱερατικῷ καταλεγομένων τάγματι ἢ λαϊκός, τὰ παρὰ τῶν Ἰουδαίων ἄζυμα ἐσθιέτω, ἢ τούτους προσοικειούσθω, ἢ ἐν νόσοις προσκαλείσθω καὶ ἰατρείας παρ᾽ αὐτῶν λαμβανέτω ἢ ἐν βαλανείοις τούτοις παντελῶς συλλουέσθω· εἰ δέ τις πρᾶξαι ἐπιχειροίη, εἰ μὲν κληρικὸς εἴη καθαιρείσθω· εἰ δὲ λαϊκὸς ἀφοριζέσθω»· πρβλ. Ράλλη καὶ Ποτλῆ, Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων (6 τόμοι, Ἀθῆναι, 1852 - 9), τόμ. Β´ σελ. 329.

[2] Πρβλ. τὸν πρόλογον εἰς τὴν περὶ Νέας Μονῆς Νεαρὰν τοῦ Μονομάχου.

[3] «Ἕλληνες καὶ Ἰουδαῖοι καὶ αἱρετικοὶ οὔτε στρατεύονται οὔτε πολιτεύονται» Leunclavius, Jus Graeco - Romanum II, 97.

[4] Ὁ Ν. Βέης (ἔ. ἀ.) ἀφ᾽ οὗ εἶπε πῶς ἐκ τοῦ Συναξαρίου τοῦ Ἁγίου Νίκωνος τοῦ Μετανοεῖτε μανθάνομεν ὅτι ἐνσκήψαντος λοιμοῦ ἐν Σπάρτῃ ὁ προμνησθεὶς Ἅγιος δὲν ἔστερξε νὰ ἔλθῃ ἐξ Ἀμυκλῶν καὶ νὰ σώσῃ τὴν πόλιν εἰμὴ ἐπὶ τῷ ὅρῳ νὰ ἐκδιωχθῶσιν ἐκ ταύτης οἱ Ἑβραῖοι, δίδει τῆς στάσεως τοῦ Νίκωνος ἀκριβῶς αὐτὴν τὴν ἐξήγησιν,

τάτης διαρκείας. Οὕτως οἱ διωγμοὶ τοῦ Ἡρακλείου χρονολογοῦνται ἀπὸ τοῦ 631 ἢ καὶ τοῦ 633, ἤδη δὲ ἀπὸ τοῦ 641 ἀναφέρονται ἐν Κωνσταντινουπόλει πολυάριθμοι Ἑβραῖοι [1]. Οὕτως ἐπίσης ἡ Ἐκλογὴ τῶν Ἰσαύρων, ἥτις (XVII, 52) περιλαμβάνει μέτρα κατὰ τῶν Μανιχαίων καὶ τῶν Μοντανῶν [2], οἵτινες συγκατεδιώχθησαν μετὰ τῶν Ἑβραίων, οὐδὲν ἴχνος ἀντισημιτισμοῦ περιέχει [3]. Οὕτω καὶ ὁ Πορφυρογέννητος ἐκφράζεται περὶ τῆς πολιτικῆς τοῦ πάππου, ἣν ἐνέτεινεν ὁ πατήρ, ὡς πρὸ πολλοῦ ἐγκαταλειφθείσης, ἐκ δὲ τῶν λόγων του μάλιστα συνάγεται ὅτι οἱ βίᾳ βαπτισθέντες ἠδυνήθησαν ἀκωλύτως νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὴν θρησκείαν τῶν πατέρων των, ἤ, ὅπως ἐπὶ τὸ κομψότερον γράφει «εἰς τὸν ἑαυτῶν ἔμετον» [4]. Τέλος καὶ ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος ἠκολούθησεν ὅλως ἀντίστροφον τοῦ Βατάτζη πορείαν, δειχθεὶς φιλοσημίτης [5], ὁ δὲ υἱός του δὲν ἐπέτρεπε νὰ γίνεται διάκρισις μεταξὺ Ἑβραίων καὶ Χριστιανῶν [6]. 4ον) Οὐδέποτε ἔτυχον τῆς ἐγκρίσεως τῆς Ἐκκλησίας, ἥτις ἔφθασε μέχρι τοῦ νὰ καταδικάσῃ αὐτοὺς ῥητῶς, δηλώσασα διὰ τοῦ ὀγδόου κανόνος τῆς Ζ´ οἰκουμ. συνόδου (τῆς β´ ἐν Νικαίᾳ 787) ὅτι καλλίτερον εἶναι οἱ Ἑβραῖοι νὰ

παρατηρῶν ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους «οἱ Ἑβραῖοι ἦσαν — καθὼς καὶ οἱ Μηλίγγοι Σλαῦοι τῆς Μάνης — μεγάλο ἐμπόδιο στὸ ξάπλωμα καὶ θεμελίωμα τῆς Εὐαγγελικῆς ἀληθείας». Ὁ σοφὸς συνάδελφος παρατηρεῖ πρὸς τούτοις ὅτι ὁ Νίκων εὗρεν ἀντίστασιν, διότι οἱ Ἑβραῖοι εἶχον τὸ ἐμπόριον εἰς χεῖράς των καὶ ἀκόμη. ὡς προκύπτει ἐκ τοῦ συναξαρίου, τὴν φιλίαν καὶ τὴν συμπάθειαν μερικῶν ἀρχόντων τῆς χώρας.

Παρακατιὼν ὁ Βέης ἀποδεικνύει, ὅτι πολυάριθμος ἑβραϊκὴ κοινότης εὑρίσκετο ἐν Λακεδαίμονι ἐπὶ Παλαιολόγων, καὶ ὅτι προάστιόν τι τοῦ Μυστρᾶ, ὡς προκύπτει ἐξ ἐπιγραφῶν καὶ ἐκ τοῦ ὀνόματος «Ἑβραϊκὴ Τρύπη» κατῳκεῖτο, ἐν μέρει τοὐλάχιστον, ὑπὸ Ἑβραίων. Ἡ ὕπαρξις πολυαρίθμου Ἑβραϊκοῦ πληθυσμοῦ ἐπὶ Παλαιολόγων, γεννᾷ τὴν ὑπόθεσιν ὅτι ὁ διωγμὸς ἐκ Λακεδαίμονος ὑπῆρξε προσωρινὸς ὅπως τἆλλα Βυζαντινὰ ἀντισημιτικὰ μέτρα. Τὸ ὅτι ὁ Βενιαμὶν Τουδέλας δὲν ἀναφέρει τοὺς Ἑβραίους τῆς Λακεδαίμονος, δὲν ἀποτελεῖ ἐπιχείρημα κατὰ τοιαύτης εἰκασίας, διότι ὁ ῥαββῖνος δὲν ἐπεσκέφθη ἢ τὰς βορειοτάτας πόλεις τῆς Πελοποννήσου (πρβλ. ἀνωτέρω σελ. 4).

[1] Φέρονται μάλιστα ὡς συμμετασχόντες στάσεως ἐκραγείσης κατὰ τὸν θάνατον Κωνσταντίνου τοῦ Γ´ καὶ ὡς καταλαβόντες τὴν Ἁγίαν Σοφίαν, βλ. Νικηφόρου, Τὰ Μετὰ Μαυρίκιον, 35.

[2] Ὁ Θεοφάνης (336) γράφει ὅτι κατὰ τὸ δέκατον ἕκτον ἔτος τῆς βασιλείας του «ἠνάγκασεν ὁ βασιλεὺς τοὺς Ἑβραίους καὶ τοὺς Μοντανοὺς βαπτίζεσθαι».

[3] Ἐξ οὗ μάλιστα ὁ Ζαχαρίας (Geschichte d. gr.—r. Rechts, γ´ ἔκδ., Βερολ. 1892, σ. 338) συμπεραίνει ὅτι τὸ σχετικὸν τοὐλάχιστον κεφάλαιον τῆς Ἐκλογῆς χρονολογεῖται ἀπὸ τοῦ Κωνσταντίνου Ε´. Ἔστω· δοθέντος ὅμως ὅτι ὁ Λέων ἐβασίλευσε 34 ἔτη καὶ ὅτι αἱ βίᾳ βαπτίσεις ἤρχισαν τὸ δέκατον ἕκτον ἔτος τῆς βασιλείας του, ἕπεται ὅτι αὗται δὲν διήρκεσαν οὐδὲ ἐπὶ εἰκοσαετίαν.

[4] Vita Basilii, κεφ. 95.

[5] Πρβλ. Κράους σ. 54 - 5.

[6] Οὕτως ἐν τῷ προμνησθέντι χρυσοβούλλῳ τῶν Ἰωαννίνων λέγεται: «Ἵνα δὲ εὑρίσκωνται καὶ οἱ ἐν τῇ τοιαύτῃ πόλει Ἰουδαῖοι εἰς ἐλευθερίαν καὶ ἀνενοχλησίαν κατὰ τοὺς λοιποὺς ἐποίκους αὐτῆς». Πρβλ. καὶ τὰ σχόλια τοῦ Μουστοξύδου, Ἑλληνομνήμων, σ. 486 - 487.

μείνωσι τοιοῦτοι «ἢ προσποιούμενοι Χριστιανίζειν μυκτηρίζωσι τὸν Χριστόν»[1]. 5ον) Ἐκ τοῦ συναξαρίου τοῦ Ἁγίου Νίκωνος φαίνεται ὅτι προσέκοπτον εἰς τὴν ἀντίδρασιν τῶν πληθυσμῶν[2]. 6ον) Εἶχον ὡς ἀντιστάθμημα περιόδους, καθ' ἃς οἱ αὐτοκράτορες ἐνεπνέοντο ὑπὸ τῆς ἐπιθυμίας νὰ ἀποφύγωσι πάντα περιττὸν ἐξευτελισμόν[3], καὶ ἄλλας, ὡς τὴν εἰκονομαχίαν[4], καθ' ἃς οἱ βασιλεῖς «ἔστεργον καὶ ἠγάπων τοὺς Ἰουδαίους τῶν ἄλλων ἀνθρώπων διαφερόντως»[5], ἐπὶ τοσοῦτον μάλιστα, ὥστε χορηγήσαντες καὶ ἀσυδοσίαν φόρων εἰς οὓς ὑπήγοντο οἱ Χριστιανοί[6], προεκάλεσαν κατὰ μὲν τοῦ υἱοῦ τοῦ Λέοντος Γ΄, Κωνσταντίνου τοῦ Ε΄ τὴν κατηγορίαν ὅτι ἦτο «ἰουδαιόφρων» ἤτοι κρυπτοεβραῖος[7], κατὰ δὲ τοῦ Μιχαὴλ τοῦ Τραυλοῦ ὅτι ἐκ κρυπτοεβραίων κατήγετο[8].

---

[1] Ἤδη ἡ ἕκτη Σύνοδος (ἐν Κωνσταντινουπόλει 680-1) μὴ ἀποδεχομένη τὰς βαπτίσεις, αἵτινες ἐγίνοντο ἐπὶ σκοπῷ διαφυγῆς ποινῆς ἢ χρέους (τίτλ. IV κανὼν 71) ἀπέστεργεν a fortiori τοὺς βίᾳ ἐκχριστιανισμούς.

[2] Βλ. ἀνωτ. σελ. 12 σημ. 4.

[3] Τοιαῦτά τινα αἰσθήματα ἐνέπνεον, φαίνεται, τὸν Μανουὴλ Κομνηνόν, ὅστις διὰ δύο Νεαρῶν (LV καὶ LXXX, ἐν τῇ συλλογῇ τοῦ Ζαχαρίου J. G. - R. III. 440 καὶ 504) ἀφωμοίωσε τρόπον τινὰ δικαστικῶς τοὺς Ἑβραίους, ἀπαλλάξας αὐτοὺς τύπου ὅρκου ἀπεχθοῦς καὶ ἰδίᾳ ἐπιτρέψας νὰ δικάζωνται ὑφ' ὅλων τῶν δικαστηρίων καὶ ὄχι ὡς πρότερον ὑπὸ εἰδικοῦ δικαστοῦ, τοῦ στρατηγοῦ τοῦ Στενοῦ. Εἰς εἰδικὴν ἁρμοδιότητα, τὴν τοῦ Λογοθέτου τοῦ δρόμου, ὑπήγοντο καὶ οἱ ξένοι· βλ. A. Albertoni, Per una esposizione del diritto bizantino (Ἴμολα, 1927) σελ. 127. Ὁ ἱπποτικὸς βασιλεὺς φαίνεται νὰ ἀφῆκε νὰ περιπέσωσιν εἰς ὕπνον καί τινες τῶν ἐν σελ. 12 μνημονευθεισῶν διατάξεων, ἀφ' οὗ κατὰ τὸν Τουδέλαν εἶχεν ὁ ἴδιος Ἑβραῖον ἰατρόν.

[4] Διατί οἱ εἰκονομάχοι τοσοῦτον ηὐνόουν τοὺς Ἰουδαίους; Οἱ κατ' αὐτῶν γράψαντες Βυζαντινοὶ δίδουσιν ὡς ἐξήγησιν εἴτε ὅτι οἱ ἐν λόγῳ βασιλεῖς ἦσαν κρυπτοεβραῖοι τὸ φρόνημα ἢ τὴν καταγωγὴν (βλ. κατωτέρω Θεοφάνη καὶ τὸν Συνεχιστὴν αὐτοῦ) εἴτε (ὡς γράφει ὁ μετριοπαθέστερος πατριάρχης Νικηφόρος) ὅτι οἱ Ἑβραῖοι ὑπῆρξαν εἰσηγηταὶ τοῦ εἰκονομαχικοῦ κινήματος.

Οὐδεὶς δ' ὅμως ἐκ τῶν νεωτέρων πιστεύει τὰ τοιαῦτα. Ὁ διάσημος Ρουμᾶνος ἱστορικὸς N. Jorga ἐν ἀνακοινώσει εἰς τὴν Ρουμανικὴν Ἀκαδημίαν (Τμῆμα ἱστορικὸν II 1924) ὑπὸ τὸν τίτλον Τὰ αἴτια τῆς εἰκονομαχίας, φρονεῖ ὅτι ἡ εὔνοια προήρχετο ἐκ τῆς ἐπιθυμίας ὑπηκόων «εὐπειθῶν, ἐργατικῶν καὶ προθύμων νὰ τελῶσι φόρους», ἤτοι κατόχων ἀρετῶν ξένων πρὸς τοὺς ὑπ' αὐτῶν διωκομένους μοναχούς. Δύναται νὰ παρατηρηθῇ ἐπίσης ὅτι ἡ μεταρρύθμισις τοῦ ἐνάτου αἰῶνος ἔχει πολλὰ τὰ κοινὰ πρὸς τὴν τοῦ Λουθήρου, καὶ ὅτι καὶ οἱ διαμαρτυρόμενοι ἐδείχθησαν εὐνούστεροι τῶν καθολικῶν πρὸς τοὺς Ἰσραηλίτας· οὗτοι λ. χ. ἠδυνήθησαν νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς Ἀγγλίαν, ἀφ' ἧς διὰ τοῦ Κρόμβελλ κατίσχυσεν ὁριστικῶς ὁ προτεσταντισμός· ἀλλαχοῦ διετυπώσαμεν τὴν εἰκασίαν ὅτι ἡ ἐπιστροφή των συνετέλεσεν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν τραπεζῶν, βλ. Histoire de la Banque d'Angleterre, τόμ. Α' σελ. 36 κἑξ.

[5] Συνεχιστὴς τοῦ Θεοφάνους σελ. 48.

[6] Αὐτόθι.

[7] Θεοφάνης σελ. 404.

[8] Πρβλ. ἐπὶ τοῦ ζητήματος J. B. Bury, A History of the Eastern Roman Empire 802 - 877 (Λονδῖνον, 1912) σελ. 78.

Ἀφήσωμεν ὅμως κατὰ μέρος τὰς ἐξαιρετικῶς δυσμενεῖς ἢ εὐμενεῖς περιόδους καὶ περιορισθῶμεν εἰς τὰς ὁμαλάς, αἵτινες εἶναι καὶ αἱ μόναι πραγματικῶς διδακτικαί. Διὰ ταύτας ὁ προμνησθεὶς ἰσχυρισμὸς ὅτι ἡ λατρεία ἦτο σεβαστὴ ὅσον ἡ ζωὴ καὶ ἡ περιουσία, ἐπικυροῦται: α΄) Ὑπὸ τῶν νομοθετικῶν διατάξεων, αἵτινες οὐ μόνον ἄφηνον τὴν θρησκείαν ἐλευθέραν ἀλλὰ καί, ἤδη ἀπὸ τοῦ 412[1], ἐθέσπιζον μέτρα κατὰ τῶν ἀποπειρωμένων νὰ ταράξωσι τὰς Ἑβραϊκὰς ἱεροτελεστίας[2], γενικῶς δέ, διὰ νὰ μεταχειρισθῶ τὴν φρασεολογίαν τοῦ ἐπιφανεστάτου τῶν Ἄγγλων Βυζαντιολόγων, πολυκλαύστου J. B. Bury, «ἀπέβλεπον μᾶλλον νὰ προστατεύσωσι ἢ νὰ περιορίσωσι τὰ δικαιώματα τῶν Ἰουδαίων»[3].

β΄) Ὑπὸ τῆς ὑπάρξεως πολλῶν Ἰσραηλιτῶν διαπρεπόντων ἐπὶ ἐκκλησιαστικῇ παιδείᾳ[4] ἢ θρησκευτικαῖς συγγραφαῖς[5].

γ΄) Ὑφ' ὅσων λέγουσιν οἱ ξένοι. Οὕτως Ἠλίας ὁ Νισιβηνὸς[6] ἐν ἔργῳ καλουμένῳ Ἀπόδειξις τῆς Ἀληθείας τῆς Πίστεως[7] γράφει: *«Οἱ Ῥωμαῖοι ἀνέχονται πολλοὺς Ἑβραίους ὡς κατοίκους τῶν χωρῶν των, τοὺς προστατεύουσι, τοῖς ἐπιτρέπουσι νὰ τελῶσιν ἐπισήμως ἱεροτελεστίας καὶ νὰ κτίζωσι συναγωγάς. Ἐν τῷ κράτει τούτῳ οἱ Ἰουδαῖοι δύνανται ἐλευθέρως νὰ δηλῶσιν: Εἶμαι Ἰουδαῖος. Ἕκαστος ἐξ αὐτῶν εἶναι ἐλεύθερος νὰ ἀκολουθῇ τὴν θρησκείαν του καὶ νὰ προσεύχηται δημοσίᾳ χωρὶς οὔτε λόγον διὰ τοῦτο νὰ ἔχῃ νὰ δώσῃ ἢ ἐμπόδιον οἱονδήποτε ἐν τῇ ὁδῷ αὐτοῦ νὰ συναντήσῃ».*

Ὁ Σῦρος Θεολόγος προφανῶς ἀπορεῖ διὰ τὴν τόσην φιλελευθερίαν, μεγαλυτέραν τῆς πρὸς τοὺς αἱρετικοὺς ἐπιδεικνυομένης. Ἐπειδὴ δὲ ὡς ἐκ τῆς καταγωγῆς του ἐγνώριζε τὰ τῶν Μουσουλμάνων, ἄγεταί τις ἐκ τῶν λόγων του νὰ πιστεύσῃ ὅτι καὶ ἐν ταῖς χώραις τούτων ἡ τύχη τῶν Ἑβραίων δὲν ἦτο προκριτωτέρα τῆς τῶν ἐν Βυζαντίῳ. Τοῦτο ἁρμόζει νὰ τονισθῇ, διότι κοινὴ εἶναι ἡ ἐντύπωσις ὅτι ἐν τούτῳ οἱ Βυζαντινοὶ ὑπερεῖχον μὲν ἴσως τῶν Δυτικῶν, ὑπελείποντο δ' ὅμως τῶν Μουσουλμάνων. Ἀλλ' ἡ ἐντύπωσις αὕτη προκύψασα εἴτε ἐκ συγχύσεως πρὸς τὰ κατὰ τῶν Σαμαρειτῶν ληφθέντα μέτρα[8], εἴτε πιθανώτερον ἐκ τοῦ μεταγενεστέρου γεγονότος ὅτι οἱ Τοῦρκοι

---

[1] Ἀπὸ τοῦ Θεοδοσίου Β΄. βλ. C. Th. XVI, 8, 20.

[2] Τῷ 423 ἡ διάταξις αὕτη συνεπληρώθη δι' ἄλλης (αὐτόθι 25) ἀποβλεπούσης εἰς τοὺς ἀποπειρωμένους νὰ διαρπάσωσιν ἢ νὰ καύσωσι συναγωγάς.

[3] History of the later Roman Empire 395-565 (2 τόμ. Λονδῖνον 1923) τόμ. Α΄ σ. 382.

[4] Τοιούτους εὗρεν ὁ Τουδέλας ἰδίᾳ ἐν Θήβαις.

[5] Τοιούτους ἀναφέρει πολλοὺς ὁ Κράους.

[6] Ἡ Νίσιβις ἦτο πόλις τῆς ἐν Μεσοποταμίᾳ Μυγδονίας, σπουδαία κατὰ τοὺς μέσους χρόνους (πρβλ. τὴν Βρεττανικὴν Ἐγκυκλοπαιδείαν ἐν λέξει Nisibis).

[7] Μετεφράσθη γερμανιστὶ ὑπὸ Horst καὶ ἐξεδόθη ἐν Κόλμαρ τῆς Ἀλσατίας τῷ 1886. Ἡ ἀναδημοσιευομένη περικοπὴ εὕρηται ἐν σελ. 42.

[8] Ταῦτα δύνανται δικαίως νὰ χαρακτηρισθῶσιν ὡς ἀντίποινα, διότι οὐδὲν τῶν ἐν τῷ κράτει στοιχείων ἐδείχθη ὑβριστικόν, προδοτικὸν καὶ αἱμοβόρον ὅσον οἱ Σαμαρεῖται. Ἀλλὰ καὶ ἡ Βυζαντινὴ νομοθεσία καὶ οἱ Βυζαντινοὶ χρονογράφοι διακρίνουσι τούτους τῶν Ἰουδαίων, ὡς ἀναγνωρίζει ὁ Κράους μετὰ τῆς συνήθους αὐτῷ εἰλικρινείας ἐν σελ. 18

σουλτάνοι ὑπεδέχοντο τοὺς ὑπὸ Χριστιανῶν ἡγεμόνων διωκομένους Ἑβραίους[1], δὲν βασίζεται ἐπὶ τῶν μαρτυριῶν τῶν συγχρόνων, καθ' ὅτι ὁ μὲν Βενιαμὶν οὐδὲν τοιοῦτον παρατηρεῖ, ἀναφέρει μάλιστα τὴν ὕπαρξιν «ἐν ὅλαις ταῖς Ἰσραηλιτικαῖς χώραις» εἰδικοῦ φόρου ἐπὶ τῶν Ἑβραίων, οὗ δὲν ποιεῖται μνείαν διὰ τὸ Βυζάντιον, ὁ δὲ Ἄραψ γεωγράφος Masudi εὗρεν ἐν τῇ χώρᾳ τῶν Χαζάρων, ἧς οἱ ἡγεμόνες φέρονται ὡς ἀσπασθέντες τὸν Ἰουδαϊσμόν, πάντως δ' ηὐνόουν τὰ μάλιστα τοὺς ἀνήκοντας εἰς τὸ θρήσκευμα τοῦτο[2], «Ἑβραίους ἐξ ὅλου τοῦ Μουσουλμανικοῦ κόσμου»[3].

κέξ. ἔνθα πραγματεύεται περὶ Σαμαρειτῶν. Περὶ τῶν πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ Ἰουστινιανοῦ πρώτων αὐτῶν ἐπαναστάσεων πραγματεύεται καὶ ὁ J. B. Bury ἔ. ἀ. τόμ. Β' σελ. 85 κέξ. (ὅπου παραπέμπει καὶ εἰς τὸ τῷ 1887 δημοσιευθὲν ἔργον τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ Γ. Σωτηριάδου, Zur Kritik von Johannes von Antiocheia) καὶ 365 - 6. Τὸ συμπέρασμα τοῦ δευτέρου τούτου χωρίου ἁρμόζει νὰ ἀναδημοσιευθῇ ἐνταῦθα: «Τοὺς Ἰουδαίους ὁ Ἰουστινιανὸς μετεχειρίσθη ὀλιγώτερον τραχέως· καίτοι ἐξεφράζετο περὶ αὐτῶν μετ' αὐστηρότητος καὶ ἀπέκλειεν αὐτοὺς τῆς δημοσίας ὑπηρεσίας, δὲν τοὺς ἐστέρει ὅμως τῶν ἀστικῶν δικαίων, τὴν δὲ Ἰσραηλιτικὴν θρησκείαν ἔκρινεν ἐπὶ τοσοῦτον νόμιμον καὶ σεβαστὴν ὥστε, διὰ τῆς ἀπὸ τοῦ ἔτους 553 Νεαρᾶς 146 ἐμερίμνησε περὶ τοῦ καταλληλοτέρου τρόπου τῆς διεξαγωγῆς τῆς λειτουργίας ἐν ταῖς Συναγωγαῖς, ἥτις ἐπετρέπετο νὰ διεξάγηται Ἑλληνιστὶ καὶ Λατινιστί. Ἡ μετάφρασις τῶν Ἑβδομήκοντα συνιστᾶτο ὡς ἡ ἀκριβεστέρα, ἀλλὰ δὲν ἀπεκλείετο ἡ τοῦ Ἀκύλα».

[1] Ἡ τοιαύτη πολιτικὴ μέχρι τῶν ἡμερῶν μας ἐξησφάλισε τοῖς Τούρκοις τὴν μόνιμον συμπάθειαν τῶν ἐν τῇ Δύσει Ἰσραηλιτῶν, ἐξηγεῖ δ' ἐν πολλοῖς τὸν κατὰ τὴν τελευταίαν πεντηκονταετίαν φιλοτουρκισμὸν τοῦ ἐν πολλοῖς εἰς Ἑβραϊκὰς χεῖρας εὑρισκομένου εὐρωπαϊκοῦ τύπου, ὡς καὶ πολλῶν Ἑβραίων πολιτευομένων. Ἐπανειλημμένως λ. χ. ἐσημειώθη ὅτι ὁ λόρδος Reading, ὅστις ἀπὸ τοῦ 1920 - 2 τόσον ἐπέδρασεν ἐπὶ τῆς Ἀγγλικῆς πολιτικῆς ἦτο Ἰσραηλίτης. Ἀλλὰ καὶ ὁ χρησιμώτατος τῶν φίλων οὓς ἔσχεν ἡ Πύλη, ὁ Δισραέλης, ὤφειλε κατὰ τὸν Γλάδστωνα τὸν ἐμπαθῆ φιλοτουρκισμόν του εἰς τὴν Ἑβραϊκήν του καταγωγήν· βλ. Α. Ἀνδρεάδην, La politique orientale anglaise avant et pendant le Congrès de Berlin (ἐν La Vie des Peuples, Αὔγουστος 1922) ἔνθα καὶ παραπομπαί.

Οἱ Ἑβραῖοι τῆς Δύσεως θὰ ἐδεικνύοντο ἴσως ἐπιφυλακτικώτεροι, ἂν ἀνελογίζοντο μετὰ τοῦ μεγάλου οἰκονομολόγου Roscher, ὅτι οἱ Τοῦρκοι δὲν ἐφιλοξένουν τοὺς Ἑβραίους ἐκ φιλελευθέρου πνεύματος, ἀλλὰ διότι μὴ ὄντες οἱ ἴδιοι ἔμποροι, προετίμων νὰ ἴδωσι τὸ ἐμπόριον εἰς χεῖρας αὐτῶν ἢ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Ἀρμενίων, ὧν ἐφοβοῦντο τὰς ἐθνικιστικὰς τάσεις (Βλ. Die Stellung der Juden im Mittelalter ἐν Zeitschrift für die gesammten Staatswissenschaften, τόμ. XXXI, 1875, σ. 503 - 526), πρὸς τούτοις δὲ ὅτι πολλάκις κατεδίωξαν καὶ ἐπίεσαν αὐτούς (βλ. M. Franco, Les Juifs dans l'empire ottoman ἐν Revue des Etudes Juives, XXVI, 1893, σ. 111 κέξ.). Εἰς τοὺς ἀντισημιτικοὺς διωγμοὺς ἐπρωτοστάτουν οἱ Γιαννίτσαροι, ἀλλὰ καὶ ὁ Ἀλῆ πασσᾶς ἐδείχθη τόσον ἁρπακτικὸς ἔναντι τῶν πλουσιωτέρων Ἑβραίων, ὥστε πολλοὶ τούτων ἐγκατέλιπον τὰ κράτη του καταφυγόντες ἰδίᾳ εἰς τὰς Ἰονίους νήσους (βλ. Βέην, Judentum von Janina ἔ. ἀ. σ. 169).

[2] Περὶ Χαζάρων καὶ Ἑβραίων βλ. τὸν Krauss, ὅστις (σελ. 150 - 6) ἐξαντλεῖ, ὡς συνήθως, τὰς Ἰουδαϊκὰς πηγάς, καὶ τὸν Bury (Eastern Roman Empire σελ. 402 - 8), ὅστις παρέχει καὶ γενικωτέρας πληροφορίας περὶ τῆς ὀργανώσεως τοῦ νοτιορρωσικοῦ τούτου κράτους καὶ τῶν δεσμῶν αὐτοῦ πρὸς τὸ Βυζάντιον.

[3] Πρβλ. τόμ. Α' σ. 401 Γερμανικῆς μεταφράσεως τοῦ Sprenger.

Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ὅπως πολλαὶ τῶν κατὰ τῶν Βυζαντινῶν προλήψεων, οὕτω καὶ ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος ὠφείλετο εἰς ἀνεπαρκῆ ἔρευναν τῶν πηγῶν. Διὰ τοῦτο δ' ἀκριβῶς ἀφ' ἧς ἀνέθαλον αἱ Βυζαντιναὶ σπουδαί, αἱ ἐπὶ τοῦ ἡμετέρου θέματος κρίσεις τῶν ἀμέσως ἐνδιαφερομένων ἱστορικῶν τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ μετεβλήθησαν ἄρδην. Κατὰ τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰῶνος ὁ διάσημος ἱστορικὸς A. Graetz[1] ἐφρόνει ὅτι ὁ ἀντισημιτισμὸς μετεδόθη ἐκ Βυζαντίου εἰς τὴν Δύσιν μέσῳ τῶν Σταυροφόρων. Νῦν καὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς Ἑβραίοις ἀντίθετοι κρατοῦσι γνῶμαι: Ὁ Στράους ἀποδίδει τὴν σχετικῶς φιλελεύθερον πολιτικὴν τῶν Νορμανδῶν εἰς Βυζαντινὴν ἐπίδρασιν[2]. Ὁ δὲ Σαμουὴλ Κράους ὑποστηρίζει ὅτι οἱ Δυτικοὶ ἀντὶ νὰ μολυνθῶσιν ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν ἐμόλυναν τούτους, ὡς ἐμφαίνει τὸ ὅτι ἡ τύχη τῶν ἐν τῇ αὐτοκρατορίᾳ Ἑβραίων ἦτο προκριτωτέρα πρὸ τῶν σταυροφοριῶν ἢ μετ' αὐτάς.

Πρὸς μαρτυρίαν τῆς ἀγαθότητος τῶν μεταξὺ τῶν δύο στοιχείων σχέσεων ἀρκεῖ νὰ παρατηρηθῇ ὅτι ταῦτα ἦσαν εἰς τόσον στενὴν ἐπικοινωνίαν, ὥστε δυνατὸν εἰπεῖν ὅτι ἀπὸ σχεδὸν πάσης ἄλλης ἀπόψεως πλὴν τῆς θρησκευτικῆς, οἱ Ἑβραῖοι ἦσαν ἐξηλληνισμένοι. Ἐκ τῶν ὁμοθρήσκων οὓς ὁ Τουδέλας συνήντησε, πολλοὶ ἔφερον Ἑλληνικὰ ἐπώνυμα (λ. χ. Ψαλτήρας) τινὲς δ' ἔφθανον μέχρι τοῦ νὰ λάβωσι καὶ ὀνόματα ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς μυθολογίας· οὕτως ὁ πρόεδρος τῆς κοινότητος Λευκάδος (ἢ Ἄρτης) ἐκαλεῖτο Ἡρακλῆς. Γενικώτερον δέ, ὡς λέγει ὁ ὄντως ἁρμοδιώτατος Κράους (σ. 99): *«Οὐδαμοῦ τῆς Εὐρώπης οὐδ' ἐν αὐτῇ τῇ Ἱσπανίᾳ καὶ τῇ Ἰταλίᾳ, οἱ Ἑβραῖοι συνησθάνθησαν τόσον βαθέως τὴν ἐγχώριον γλῶσσαν καὶ πολιτισμὸν ὅσον ἐν Βυζαντίῳ. .... Οὐδεμία χώρα ἀφῆκε τόσον βαθέα ἴχνη ἐν τῇ γλώσσῃ, τῇ ποιήσει, τῇ λειτουργίᾳ, τοῖς ραββινο — θρησκευτικοῖς συγγράμμασιν, ὅσον ἡ μεσαιωνικὴ Κωνσταντινούπολις».* Τοσοῦτοι δ' εἶναι οἱ ὅροι, οὓς τὰ θρησκευτικὰ Ἑβραϊκὰ μεσαιωνικὰ συγγράμματα ἠρανίσθησαν ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς, ὥστε ἡ συλλογὴ αὐτῶν (ἔργον καὶ αὕτη τοῦ χαλκεντέρου Κράους) καταλαμβάνει δύο ὀγκώδεις τόμους[3].

---

[1] Geschichte der Juden von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart. Τὸ πολύτομον τοῦτο ἔργον ἔσχε πολλὰς ἐκδόσεις. Ἐν τῇ τοῦ 1895 (τῇ τρίτῃ) τὰ περὶ Βυζαντινῶν εὕρηνται ἐν τόμ. Ε'. Ἀκριβῶς δ' εἰς ἀνασκευὴν τοῦ Γραίτζ εἶχεν ἀφιερώσει ὁ Roscher τὴν προμνησθεῖσαν διατριβήν του. Προσθετέον ὅτι κατὰ τὸν μέγαν οἰκονομολόγον καὶ ἱστορικὸν ὁ ἀντισημιτισμὸς ἀπορρέει ἐκ τῆς ἀντιπαθείας ἣν αἰσθάνονται οἱ ἰθαγενεῖς πρὸς ξένους ἐμπορικῶς ὑπερέχοντας, ὡς μαρτυροῦσι καὶ τὰ ἐπίθετα: «τρῶκται» ἢ «πολυπαίπαλοι», δι' ὧν ἡ Ὀδύσσεια (ξ 288 κέξ. ο 416 καὶ 419) κοσμεῖ τοὺς Φοίνικας. Ἐν δὲ τῇ σπανίᾳ του πολυγνωσίᾳ ὁ σοφὸς ἀνὴρ ἐξηγεῖ ὅτι οἱ Ἑβραῖοι δὲν εἶναι ὁ μόνος λαὸς οὗ ἡ ἀπαγόρευσις τοῦ φέρειν τὰ ὅπλα μετέτρεψε τὸν ὅλον βίον· ἐν τῇ Ἀναβάσει τῶν Μυρίων (I, 5, 6), οἱ Λυδοὶ ἐμφανίζονται μόνον ὡς προμηθευταὶ καὶ μικρέμποροι· ἀλλὰ Κῦρος ὁ πρεσβύτερος, ὅτε κατέκτησε τὴν Λυδίαν, ἀπηγόρευσε νὰ ἐκπαιδεύωνται οἱ παῖδες εἰς τὰ ὅπλα, ἐπέτρεψε δὲ μόνον εἰς τὴν μουσικὴν καὶ τὴν καπηλείαν, δηλαδὴ τὸ μικρεμπόριον (Ἡρόδοτος, Α' 155).

[2] Ἔ. ἀ. σ. 16.

[3] Βλ. ἀνωτ. σελ. 1 σημ. 4.

IV

Ἡ πρὸς τὴν Δύσιν ὑπεροχὴ θὰ ἠδύνατο νὰ ἀποδειχθῇ καὶ ἄλλως πως: διὰ τῆς παραβολῆς τῶν φορολογικῶν συστημάτων. Τὴν ἄποψιν ταύτην, εἰς ἣν ἀφιεροῦμεν, ὡς προείρηται, ἐκτενῆ μονογραφίαν[1], ἀποφεύγομεν νὰ ἀναπτύξωμεν ἀπὸ τοῦ βήματος τούτου, γνωρίζοντες ὅτι τὰ φορολογικὰ ζητήματα ἐμπνέουσι φόβον εἰς τὰ ἀκροατήρια. Ὁ διάσημος Βυζαντινολόγος Hesseling μοὶ ἔγραφε[2]: «στέργω νὰ πληρώνω τοὺς φόρους, ἀλλὰ οὐχὶ καὶ νὰ ἀναγινώσκω τὰς περὶ τούτων πραγματείας». Καίτοι δέ, τῆς Ἑλληνικῆς φορολογίας οὔσης πολὺ πιεστικωτέρας τῆς Ὁλλανδικῆς, ὑποθέτω ὅτι ἡ ἀπέχθεια τῶν παρ' ἡμῖν Βυζαντινολόγων πρὸς τὰ φορολογικὰ μελετήματα δὲν φθάνει μέχρι τοῦ νὰ προτιμῶσι τοῦ καθηγητοῦ τῆς δημοσίας οἰκονομίας τὸν οἰκονομικὸν ἔφορον, οὐχ ἧττον γνωρίζω ἐκ τῶν προτέρων ὅτι θὰ μοῦ ὀφείλωνται χάριτες ἂν δειχθῶ ὅσον ἔνεστι σύντομος.

Περιοριζόμενος λοιπὸν εἰς τ' ἀπαραίτητα παρατηρῶ ὅτι πολὺ ἀμφίβολον εἶναι ἂν οἱ Βυζαντινοὶ ἐφήρμοσαν τὸν θεσμὸν εἰδικῆς Ἰουδαϊκῆς φορολογίας καίπερ εὑρόντες τοῦτον λειτουργοῦντα. Περὶ τούτου ῥητὴ μαρτυρία ὑπάρχει μία μόνη, ἡ τοῦ Ἴβν Χορδαδβέχ, καθ' ὃν «Ἑβραῖοι καὶ ἐθνικοὶ ἐτέλουν χρυσοῦν νόμισμα κατὰ κεφαλήν».[3] Τῆς δὲ μεμονωμένης ταύτης πληροφορίας μειοῖ τὸ κῦρος ἡ σιωπὴ τῶν Βυζαντινῶν ἱστορικῶν καὶ αὐτοῦ τοῦ Τουδέλα, ὅστις ἀντιθέτως δίδει πληροφορίας ἐμπεριστατωμένας περὶ τοῦ «ἐν ταῖς χώραις τῶν Ἰσμαηλιτῶν» καταβαλλομένου ὑπὸ τῶν Ἑβραίων χαρατζίου. Ἄξιον πρὸς τούτοις προσοχῆς εἶναι ὅτι οἱ ἐν τῇ αὐτοκρατορίᾳ Ἑβραῖοι δὲν ἔφερον, ὡς οἱ τῆς Δύσεως, εἰδικὴν ἐνδυμασίαν, ἐν ᾧ ἡ ἱστορία διδάσκει ὅτι ἡ πρὸς ταύτην ὑποχρέωσις (ἀνευρισκομένη καὶ ἐπὶ Τουρκοκρατίας διὰ τοὺς εἰς τὸ χαράτζι ὑποβαλλομένους ἀλλοθρήσκους) πηγάζει οὐ μόνον ἐξ ἐννοίας κοινωνικῆς ὑποτιμήσεως, ἀλλὰ καὶ τῆς μερίμνης διευκολύνσεως τῆς εἰσπράξεως κεφαλικοῦ εἰδικοῦ φόρου.

Ἀλλὰ καὶ ἂν δεχθῶμεν ὅτι ἀκριβὴς εἶναι ἡ πληροφορία τοῦ Ἄραβος γεωγράφου, πάλιν ἡ θέσις τῶν Βυζαντινῶν Ἰουδαίων φαίνεται καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης ἀσυγκρίτως καλλιτέρα τῆς τῶν ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ ὁμοθρήσκων αὐτῶν. Οὗτοι, ἐκτὸς τῶν δημεύσεων, ληστεύσεων καὶ ἐκβιασμῶν, περὶ ὧν ἐγένετο ἀνωτέρω λόγος, ὑφίσταντο καὶ ἄλλας ἀφαιμάξεις διὰ τῆς νομίμου ὁδοῦ, τῆς φορολογικῆς. Ἡ Jewish Encyclopedia[4] εὑρίσκει ἐν μόνῃ τῇ κεντρικῇ

[1] Βλ. τὰ προσεχῶς δημοσιευθησόμενα Mélanges Diehl.

[2] Πέμπων μοι μερικὰ Ὁλλανδικὰ δημοσιονομικὰ ἔργα.

[3] Μετάφρασις Barbier de Meynard ἐν Journal Asiatique, ἔτος 1865, τόμ. Α' σ. 480.

[4] Τὸ μέγα τοῦτο λεξικὸν εἰς δύο ἄρθρα, βλ. τὰς λέξεις taxation καὶ tallage, ἐπισκοπεῖ τὸ ζήτημα ἀνὰ τοὺς αἰῶνας· ἡ περὶ Βυζαντίου σιωπὴ ὑποδεικνύει ὅτι δὲν πιστεύει εἰς τὴν ἐκεῖ ὕπαρξιν εἰδικῆς φορολογίας.

Εὐρώπῃ δέκα καὶ πλέον Ἰουδαϊκοὺς φόρους μικροὺς καὶ μεγάλους ἐκ παραλλήλου εἰσπραττομένους[1]. Ὑπῆρχον δὲ πρὸς τούτοις καὶ ἔκτακτοι, ἰδίᾳ ἐπ' ἀφορμῇ πολέμων — οἵτινες ἦσαν καὶ οἱ βαρύτεροι — ἢ εὐτυχῶν (διὰ τοὺς φορολογοῦντας) γεγονότων, οἷον στέψεως βασιλέως ἢ Πάπα.

Πεῖραν τῆς παραγωγικότητος τῶν φόρων τούτων ἔσχον αὐτοὶ οἱ Ἕλληνες βασιλεῖς τῆς Νικαίας, ἀφ' οὗ ὅτε ὁ Πάπας Γρηγόριος ἐπεκαλέσθη ὑπὲρ Βαλδουΐνου τοῦ Β' τὴν ἐπικουρίαν τῶν βασιλέων τῆς Δύσεως, ὁ Ἅγιος Λουδοβῖκος ἔθηκεν εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ Λατίνου αὐτοκράτορος τῆς Κωνσταντινουπόλεως μέρος τοῦ ἐν Γαλλίᾳ Ἰουδαϊκοῦ φόρου[2].

Πεῖραν δὲ τῆς βαρύτητος τῶν τοιούτων ὑποχρεώσεων οἱ Βυζαντινοὶ Ἑβραῖοι ἔλαβον μόλις αἱ Ἑλληνικαὶ χῶραι περιῆλθον εἰς Βενετικὰς χεῖρας. Καὶ ἐν μὲν τῇ Κερκύρᾳ[3], ἥτις περιῆλθεν εἰς τοὺς Βενετοὺς διὰ συνθήκης, οἱ μεταξὺ τῶν ἓξ Κερκυραίων πρέσβεων εὑρεθέντες δύο Ἑβραῖοι[4] ἔλαβον ἐγκαίρως τὰ μέτρα των καὶ ἓν τῶν ἀφορώντων εἰς τὴν Κέρκυραν πρώτων δουκικῶν διαταγμάτων ἐξησφάλισεν αὐτοὺς ἀπὸ πάσης εἰδικῆς φορολογίας. Εἰς τὴν Κρήτην ὅμως, μὴ γενομένης συνθήκης, οἱ Βενετοὶ ἔσχον τὰς χεῖρας ἐλευθέρας καὶ μετήγγισαν τὰ ἐν τῇ Δύσει κρατοῦντα. Ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ Ἱππολύτου Noiret[5]

[1] Οὗτοι δύνανται νὰ ὑποδιαιρεθῶσιν εἰς: α') φόρους ἐνιαυσίους, συχνάκις ὁριζομένους κατ' ἀποκοπήν, πρὸς ὄφελος τῆς κεντρικῆς ἀρχῆς ἢ τῶν τοπικῶν ἀρχῶν. β') φόρους πρὸς τὸν πάπαν ἢ τὰς τοπικὰς ἐκκλησιαστικὰς ἀρχὰς διὰ τὴν παρεχομένην ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας προστασίαν. γ') φόρους δι' ἐξαγορὰν ὡρισμένων ὑποχρεώσεων: οἷαι αἱ τοῦ servitium (προσωπικῆς ὑπηρεσίας), τοῦ φέρειν εἰδικὴν περιβολήν, τοῦ διαμένειν ἐν ὡρισμένῃ πόλει (ἐν Γερμανίᾳ ὁ θέλων νὰ ταξειδεύσῃ ἔπρεπε νὰ τελέσῃ τὸ καλούμενον Geleitsgeld).

[2] M. Stern, Stellung der Päpste zu den Juden (Κίελον 1895) τόμ. Β' σ. 39.

[3] Διὰ τὴν Ἑβραϊκὴν κοινότητα Κερκύρας βλ. τὴν κλασσικὴν μονογραφίαν τοῦ Ἰωάννου Ρωμανοῦ, δημοσιευθεῖσαν τὸ πρῶτον ἐν τῇ ἑβδομαδιαίᾳ Ἑστίᾳ (1891, τόμ. α', ἀριθ. 24 - 5) καὶ μεταφρασθεῖσαν ἐν τῇ Revue des Etudes Juives τόμ. XXXIII, σ. 69 - 74. Περὶ τοῦ ἐν Κερκύρᾳ Ἑβραϊκοῦ πληθυσμοῦ ἀπὸ στατιστικῆς ἀπόψεως βλ. τὴν ἐπὶ τῇ βάσει ἀνεκδότων πηγῶν μελέτην ἡμῶν, Οἰκονομικὴ Ἑλλὰς 28 Ἀπριλ. 1912, ἥτις ἀνεδημοσιεύθη ἀμέσως ἐν τῇ τότε ἐν Ἀθήναις ἐκδιδομένῃ Ἰσραηλιτικῇ Ἐπιθεωρήσει.

[4] Νέα αὕτη ἀπόδειξις τῆς κρατούσης ἐν ταῖς Ἑλληνικαῖς χώραις ἰσοπολιτείας· εἰς ποῖον ἄλλο μέρος τῆς γῆς ἐκ μικρᾶς καὶ μὴ πνευματικῶς ὑπερεχούσης μειονότητος θὰ ἐστρατολογεῖτο τὸ τρίτον μιᾶς πρεσβείας; Δυστυχῶς οἱ Βενετοὶ κατώρθωσαν πολὺ ταχέως νὰ μετατρέψωσιν εἰς ἔχθραν τὰς μεταξὺ τῶν δύο στοιχείων ἀδελφικὰς σχέσεις.

Ἀνάλογα ἔπραξαν καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος. Ἐν ἀνακοινώσει, ἥτις ἐγένετο ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ Ἀθηνῶν βραχὺ μετὰ τὴν παροῦσαν διάλεξιν (24 Ἰανουαρίου 1929), ἀπέδειξα ὅτι οἱ ἐν ἀρχῇ τοῦ ιγ' αἰῶνος ἐπισκεφθέντες τὴν Κρήτην Ἑβραῖοι περιηγηταὶ οὐδεμίαν νύξιν ποιοῦνται τοῦ κατὰ τῶν ὁμοθρήσκων των φανατισμοῦ τῶν ἐντοπίων, περὶ τοῦ ὁποίου ὁμιλοῦσιν οἱ περιηγηταὶ τοῦ ιε' αἰῶνος· ἄρα οὗτος ἀνεπτύχθη ἐπὶ Βενετοκρατίας.

[5] Documents inédits pour servir à l'histoire de la domination Vénitienne en Crète de 1380 à 1485 (Παρ. 1892) ἰδίᾳ σελ. 13, 26 - 7, 143, 175, 231. Συναρμολόγησιν μεθοδικὴν τῶν πληροφοριῶν τοῦ Noiret ἔδωκεν ὁ Israel Levi ἐν τῇ Revue des Etudes Juives τοῦ 1893 τ. XXVI σελ. 197 - 208.

καὶ εἰδικῆς μελέτης τοῦ Ξανθουδίδου [1], μανθάνομεν ὅτι: 1ον) ἐτέλουν ἐνιαυσίως φόρον κατ' ἀποκοπήν, ἀρχικῶς μὲν 1.000 ὑπερπύρων, ἀνυψωθέντα βραδύτερον μέχρι 3.500· 2ον) ὅτι τὸ $1/_4$ καὶ ἐνίοτε τὸ $1/_2$ πάσης ἐκτάκτου μεγάλης δαπάνης διὰ ναυπήγησιν πλοίων, τειχισμόν, λιμενικὰ καὶ δημοτικὰ ἔργα, ἐπέπιπτεν ἐπ' αὐτῶν.

Ἤδη ὁ πρῶτος ἦτο βαρὺς ἐφ' ὅσον οἱ Ἑβραῖοι, μὴ ὑπερβαίνοντες πολὺ τοὺς χιλίους, ἀντεπροσώπευον μόνον τῶν 0,50 % τοῦ πληθυσμοῦ· διὰ τὸν αὐτὸν δὲ λόγον ὁ δεύτερος ἦτο σκανδαλωδῶς ἄνισος καὶ ἄδικος.

Περὶ τοὺς χρόνους ἐκείνους οἱ Σικελοὶ Ἑβραῖοι, καίπερ ἀποτελοῦντες μόλις τὰ 3 % τῶν κατοίκων τῆς μεγαλονήσου, ἐπέτυχον [2] ὡς χάριν νὰ πληρώνωσι τὸ ἓν δέκατον τῶν φόρων. Ἐκ τῶν ὡς ἄνω πείθεταί τις ὅτι καὶ οἱ ὁμόθρησκοί των Κρῆτες θὰ ἦσαν τοσοῦτο μᾶλλον πρόθυμοι πρὸς παραπλησίαν παράκλησιν καθ' ὅσον 1ον) ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ τελῶσι πολλὰ πρὸς ἀποφυγὴν ἐκτάκτων ὑποχρεώσεων (οὕτω τῷ 1395 τοῖς ἀπεσπῶντο 3.000 ὑπέρπυρα πρὸς ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τῆς ὑποχρεώσεως τῆς φυλακῆς τῶν τειχῶν)· 2ον) ὑπεβάλλοντο συχνότατα [3] εἰς βαρέα ἀναγκαστικὰ δάνεια· 3ον) ὑφίσταντο συνεχεῖς ἀργυρολογίας ἐκ μέρους τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων.

Σκληρὰ ἐπίσης θὰ τοῖς ἐφάνη ἡ ἐγκάθειρξις ἐντὸς τῶν τειχῶν τῶν «Ἑβραϊκῶν» (ghettos)· τοιαύτας ὁμαδικὰς φυλακὰς δὲν ἐγνώριζον οἱ Βυζαντινοί. Εἰς ἄκρον δ' ἀξιοπαρατήρητον ἦτο ὅτι μετὰ τὸ πέρας τῆς μεγάλης ἐπαναστάσεως τῶν ἐτῶν 1282 - 1299, εἷς τῶν ὅρων οὓς ἔθηκεν ὁ Καλλέργης ὅπως καταθέσῃ τὰ ὅπλα ὑπῆρξεν (ἄρθρον 22) «οἱ Ἰουδαῖοι νὰ ὑπορροῦν κατοικεῖν ὅπου ἂν θελήσωσιν» [4].

Ἔτι δὲ μᾶλλον ἀξία προσοχῆς εἶναι ἡ ἐγκύκλιος, ἣν ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης ἐξαπέλυσε τῷ 1568 πρὸς τοὺς ἐν Κρήτῃ ὀρθοδόξους ἕνεκα παραπόνων τῶν Ἑβραίων πρὸς αὐτόν [5]. Λέγει μεταξὺ τῶν ἄλλων ὁ Μητροφάνης:

«Τούτου χάριν ἡ μετριότης ἡμῶν γράφουσα ἀποφαίνεται ἐν ἁγίῳ πνεύματι ἵνα ὅσοι τῶν χριστιανῶν τὰ τοιαῦτα ποιοῦσι καὶ συκοφαντίας ἀδίκους ῥίπτουσι κατ' αὐτῶν ἐπὶ ζημίᾳ καὶ ἀπωλείᾳ αὐτῶν ἀδίκῳ καὶ παραλόγῳ, ὅσοι τε μὴ ἀρκούμενοι τῇ κρίσει τῶν ἐνδοξοτάτων αὐθεντῶν ἐν τῇ ἀδίκῳ θεωρίᾳ αὐτῶν ὁρμῶσιν αὐθαδῶς καὶ ἀνυποστόλως, καὶ χεῖρας αἴρουσι κατ' αὐτῶν, οἱ τοιοῦτοι ὑπάρχωσιν ἀφωρισμένοι ὑπὸ Θεοῦ Παντοκράτορος καὶ κατηραμένοι καὶ ἀσυγχώρητοι καὶ μετὰ θάνατον ἄλυτοι· ἡ γὰρ ἀδικία καὶ συκοφαντία καθ' οὗ ἂν πραχθείη καὶ τελεσθείη ἀδικία ἐστί, καὶ οὐκ ἐστί ποτε τὸν ἀδικοῦντα εἶναι ἀνεύθυνον ἐκ τοῦ προφασίζεσθαι, ὅτι ἑτερόδοξον ἠδίκησε καὶ οὐκ εὐσεβῆ, ἐπεὶ καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἐν Εὐαγγελίοις μηδένα φησὶ διασείσητε μηδὲ συκοφαντήσητε, μὴ διαχωρίζων πάντως μηδὲ χώραν διδοὺς τοῖς εὐσεβέσιν ἀδικεῖν τοὺς ἀλλοτριόφρονας».

[1] Ἐνθ' ἀνωτ. βλ. ἰδίᾳ σελ. 214 - 5 ἔνθα καλὴ περίληψις τῶν φορολογικῶν.

[2] Παρὰ τοῦ βασιλέως τῆς Ἀραγωνίας καὶ τῆς Σικελίας Ἀλφόνσου τοῦ Ε' (πρβλ. Straus σ. 10—11).

[3] Ἀναφέρονται ἐννέα μόνον μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1410 - 1464 (βλ. Levi σελ. 201), εἰς ἄλλα δὲ πολλὰ ὑπεβλήθησαν καὶ πρότερον καὶ μετέπειτα.

[4] Πρβλ. καὶ τὴν ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ Ἀθηνῶν προμνησθεῖσαν ἀνακοίνωσιν ἡμῶν.

[5] Ὁ Ξανθουδίδης σελ. 220 - 1 ἀναδημοσιεύει ταύτην ἐκ τῶν Κανονικῶν διατάξεων (Β' σελ. 70 - 1) τοῦ Μ. Γεδεών. Ὁ Βελλέλης ἐσχολίασεν αὐτὴν ἐν τῷ περιοδικῷ Vessilio Israelitico, τεῦχος Ὀκτ. - Νοέμβρ. 1906 (Casale)· βλ. Creta e Constantinopoli nei tempi che furono: Una enciclica patriarcale con riflessioni storiche· πρβλ. Ν. Βέην, περιοδικὸν Βυζαντίς, τόμ. Α' (1909) σελ. 670 κἑξ.

Καὶ ταῦτα μὲν τὸ Πατριαρχεῖον, ἡ δὲ Γαληνοτάτη δημοκρατία, ὅτε τῇ διεβιβάσθησαν παράπονα διὰ τοὺς κατὰ τὰς ἡμέρας τοῦ Πάσχα ἀγρίους λιθοβολισμούς, περιωρίσθη νὰ συστήσῃ εἰς τοὺς ὑπαλλήλους νὰ λιθοβολῶσι «μόνον μετρίως» [1].

V

Ἡ νεωτέρα Ἑλλὰς ἠκολούθησε τὰς φιλελευθέρους Βυζαντινὰς παραδόσεις. Μόλις εἶχεν ὑψωθῇ ἡ σημαία τῆς Ἐπαναστάσεως παρεχώρησε τὴν ἰσοπολιτείαν ἐκείνην, ἧς τῷ 1821 ἀπήλαυον οἱ Ἑβραῖοι ἑνὸς μόνον ἔθνους, οἱ τῆς Γαλλίας. Ὅπως δ' ἀπολαύσωσιν αὐτῆς οἱ Ἰσραηλῖται τῶν Ἰονίων νήσων ἐδέησε νὰ παρέλθωσιν ἄλλα τεσσαράκοντα ἔτη, νὰ συντελεσθῇ δηλαδὴ ἡ ἕνωσις τῆς Ἑπτανήσου [2]. Λόγιος Ἰσραηλίτης, οὗ μετὰ θλίψεως ἐπληροφορήθην ἐκ τῶν ἐφημερίδων τὸν πρόσφατον θάνατον, ὁ Μωϋσῆς Χαΐμης, εἶχε μάλιστα ἐν εἰδικῷ ἄρθρῳ [3] παρατηρήσῃ ὅτι ἐπὶ Προστασίας οὐ μόνον οἱ ὁμόθρησκοί του ἐστεροῦντο τοῦ δικαιώματος τοῦ ἐκλέγειν ἢ ἐκλέγεσθαι καὶ τοῦ νὰ ὦσι δικασταὶ ἢ συμβολαιογράφοι, ἀλλ' ὅτι καὶ ἐγένοντο εἰδικοὶ νόμοι ὅπως ἀπαγορεύσωσι τὴν δικηγορίαν εἰς ἄρτι λαβόντας δίπλωμα νομικῆς Ἰσραηλίτας [4], ἐφ' ᾧ καὶ ὁ διαπρεπὴς νομομαθής, ὁ Ἰσαὰκ Πεζάρος ἢ Μαυρογόνατος, ἠναγκάσθη νὰ μεταναστεύσῃ εἰς Ἰταλίαν, ἔνθα ἀνῆλθεν εἰς ὕπατα ἀξιώματα.

Σήμερον ἡ ἰσοπολιτεία ἀναγράφεται εἰς ὅλα τὰ Συντάγματα. Πλεισταχοῦ δ' ὅμως κρατεῖ μᾶλλον de jure ἢ de facto. Εἴς τινας χώρας γεννῶνται περιοδικῶς αἱματηρὰ ἐπεισόδια, ὄχλος δὲ καὶ κυβερνήσεις καταδιώκουσι τὸ Ἑβραϊκὸν ἐμπόριον· εἰς ἄλλας οἱ διωγμοὶ ὑπὸ ἠπιωτέραν καὶ συγκεκαλυμμένην μορφὴν διεξαγόμενοι εἶναι οὐχ ἧττον ἐναργεῖς· εἰς τρίτας πάλιν διὰ τοῦ numerus clausus ἡ ἀνωτέρα ἐκπαίδευσις καθίσταται δυσπρόσιτος εἰς τοὺς

[1] Τὸ περιεργότατον τοῦτο διάταγμα τοῦ 1387 ἐδημοσίευσεν ὁ Noiret σελ. 12. Τὸ ἔθος τοῦ λιθοβολισμοῦ ἦτο τότε πανευρωπαϊκόν· ἐνιαχοῦ δέ, ὡς ἐν Béziers τῆς Γαλλίας, ἐξηγοράζετο· βλ. Israel Levi ἔ. ἀ. σελ. 208.

[2] Πρότασις ἰσοπολιτείας εἶχεν ὑποβληθῆ ἐπανειλημμένως ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων βουλευτῶν, ἀλλ' ἀπερρίπτετο ὑπὸ τῶν Ἄγγλων ἁρμοστῶν.

[3] Ἐν Πατρίδι τῆς 26 Μαΐου 1907 ἀνεδημοσιεύθη ἐν διαλέξει μου, πρὸς ἐπικύρωσιν τῆς ὁποίας εἶχεν εὐγενῶς γραφῆ· βλ. Ἀνδρεάδην, Ἡ Ἑπτάνησος καὶ ἡ διοίκησις τῆς Προστασίας (Ἀθ. 1907) σελ. 13.

[4] Οὗτοι κατεδικάζοντο νὰ ἐμφανίζωνται ὡς ὑποδικηγόροι (intervenienti) πρὸ τῶν κατωτέρων δικαστηρίων.

Ἰσραηλίτας, εἰς οὓς πολλὰ στάδια εἶναι κλειστά, ἐν ᾧ συγχρόνως οἱ κοσμικοὶ κύκλοι ἔχουσι κηρύξει κατ᾽ αὐτῶν ἀληθὲς «μποϋκοτάζ». Σκεφθῆτε ὅτι ἐν αὐτῇ τῇ Γαλλίᾳ οὐδεὶς Ἰσραηλίτης εὕρηται εἴς τινας λογιζομένους ἀριστοκρατικοὺς κλάδους τῆς διοικήσεως ὡς ἡ διπλωματία καὶ τὸ Ἐλεγκτικὸν Συνέδριον. Ἐν Γερμανίᾳ αὐτὸς ὁ αὐτοκράτωρ Γουλιέλμος δὲν εἶχεν ἐπιτύχει τὴν παραμονὴν ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτοῦ φρουρᾷ ἀξιωματικοῦ καθ᾽ ὅλα ἀμέμπτου, ἀλλ᾽ ἔχοντος τὸ ἀτύχημα νὰ γεννηθῇ Ἑβραῖος, ἠναγκάσθη δὲ νὰ στείλῃ αὐτὸν ὡς πάρεδρον στρατιωτικὸν ἀκόλουθον ἐν Λονδίνῳ.

Ἐν Ἑλλάδι ἡ ἰσοπολιτεία ἰσχύει καὶ de jure καὶ de facto. Εἴμεθα ἓν τῶν ἐλαχίστων ἐθνῶν, ἐν οἷς δὲν ὑπάρχουσιν ἀντισημιτικὰ κόμματα καὶ ἀντισημιτικαὶ ἐφημερίδες. Ὁ ἀείμνηστος βασιλεὺς Γεώργιος μεταβαίνων εἰς Τρίκκαλα κατήρχετο εἰς τὴν οἰκίαν Ἑβραίου τραπεζίτου, ἐν ᾧ ἠδύνατο νὰ εὕρῃ δεκάδα οἰκιῶν ἴσης εὐμαρείας, ἐν αἷς καὶ τὴν τῆς οἰκογενείας Ἀβέρωφ. Ὁ πρόεδρος τοῦ Ἀρείου Πάγου ἐξέφρασεν ἤδη πρὸ τῶν βαλκανικῶν πολέμων ἐπισήμως τὴν χαρὰν τῆς Ἑλληνικῆς δικαιοσύνης διὰ τὴν ἐπιτυχίαν Ἑβραίου ἐν τῷ δικαστικῷ διαγωνισμῷ. Ἡ Ἐθνικὴ Τράπεζα, ἱδρύουσα τῷ 1912 ὑποκατάστημα ἐν Θεσσαλονίκῃ ἔσπευσε νὰ περιλάβῃ Ἰσραηλίτας ἐν τῷ διοικητικῷ αὐτῆς συμβουλίῳ. Ὡς πρὸς τὸ Πανεπιστήμιον πολλοὶ Ἰουδαῖοι φοιτηταὶ δύνανται νὰ μαρτυρήσωσιν περὶ τῆς συμπαθείας μεθ᾽ ἧς περιβάλλουσιν αὐτοὺς καὶ οἱ διδάσκαλοι καὶ οἱ συμμαθηταί των. Συνεπεῖς δ᾽ οὕτως δεικνυόμενοι πρὸς τὰς ἐθνικὰς ἡμῶν παραδόσεις πολιτευόμεθα δικαίως καὶ συνετῶς. Δικαίως, διότι δὲν δυνάμεθα νὰ παρίδωμεν ὅτι οἱ Ἑβραῖοι ἔχουσι μεθ᾽ ἡμῶν τὸ κοινὸν ὅτι εἶναι ἔνθος παλαιὸν καὶ ἔνδοξον, πολλὰ παθὸν ὑπὲρ τῆς πίστεως τῶν προγόνων· τὸ λεχθὲν ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Γεωργίου Χατζιδάκι ὅτι «οἱ Τουρκοκρατηθέντες Ἕλληνες εἶναι ἄξιοι τιμῆς, διότι διὰ νὰ λάβωσι τὰ μαρτύρια αὐτῶν πέρας ἤρκει νὰ εἴπωσι μίαν λέξιν καὶ ὅμως τὴν λέξιν ἐκείνην δὲν τὴν εἶπον», ἐφαρμόζεται καὶ εἰς τοὺς Ἰσραηλίτας. Ἐνθυμούμεθα ἐπίσης ὅτι ἀπὸ τῶν ἡμερῶν τοῦ Φίλωνος καὶ τοῦ Ἰωσήπου οἱ Ἑβραῖοι ἔδειξαν ἰδιαιτέραν ἀγάπην πρὸς τὰ Ἑλληνικὰ γράμματα καὶ ὅτι σήμερον ἔτι πολλοὶ τῶν κορυφαίων Ἑλληνιστῶν τῆς Δύσεως εἶναι Ἰσραηλῖται, ἐν οἷς καὶ ὁ προσφάτως ἀποθανὼν καὶ τόσον ἀγαπητὸς εἰς πάντας ἡμᾶς Θεόδωρος Ῥεϊνάχ [1].

Ἡ δὲ ἡμετέρα πολιτική, φιλοδικαία καὶ εὐγνώμων, εἶναι συνάμα καὶ συνετή, διότι ἡ ἱστορία δεικνύει ὅτι οἱ Ἰουδαῖοι, διαλυτικὰ στοιχεῖα εἰς τὰς χώρας ἐν αἷς καταδιώκονται, εἶναι εὐεργετικώτατοι εἰς ἐκείνας ἐν αἷς δὲν ὑφίσταται πολιτικὸς ἢ κοσμικὸς ἀντισημιτισμός. Τὴν παρατήρησιν διετύπωσεν ὁ Δισραέλι ἐπιγραμματικῶς λέγων: «κάθε κράτος ἔχει τοὺς Ἑβραίους οἱ ὁποῖοι

[1] Οὗτος ὑπῆρξεν ἐπὶ μακρὸν διευθυντὴς τῆς Ἐπιθεωρήσεως τῶν Ἑλληνικῶν Σπουδῶν, εἰς τὴν διεύθυνσιν τῆς ὁποίας διεδέχθη αὐτὸν ἕτερος διαπρεπὴς Ἑβραῖος ἑλληνιστής, ὁ G. Glotz.

τοῦ ἀξίζουν». Εἶδον ἀναφερομένας ὡς ἐπικυρούσας τὸ λόγιον τοῦτο τὴν Ἀγγλίαν, τὴν Ἰταλίαν, τὴν Ὁλλανδίαν· εἰς τὸν κατάλογον δύναται νὰ προστεθῇ καὶ ἡ Ἑλλάς. Πρέπει πράγματι νὰ ὁμολογηθῇ ὅτι οἱ Ἑβραῖοι τῆς Ἑπτανήσου καὶ τῆς Παλαιᾶς Ἑλλάδος ἀπεδείχθησαν Ἕλληνες ἄριστοι. Προσῆλθον μετὰ προθυμίας εἰς ὅλας τὰς ἐπιστρατεύσεις. Ἐπολέμησαν μετ᾽ ἀνδρείας εἰς ὅλους τοὺς πολέμους. Ἀνέδειξαν ἄνδρας, ὅπως τοὺς προμνησθέντας Βελλέλην καὶ Χαΐμην, οἵτινες ἐκαλλιέργησαν τὰ Ἑλληνικὰ γράμματα. Ὅταν δὲ ζῶσιν ἐν τῇ ξένῃ πάντοτε καὶ μεθ᾽ ὑπερηφανείας διεκδικοῦσι τὴν Ἑλληνικὴν ἐθνικότητα. Οἱ δὲ ἐσχάτως ἀποκτήσαντες τὴν Ἑλληνικὴν ὑπηκοότητα Ἑβραῖοι τῆς Θεσσαλονίκης, καίπερ μὴ λαβόντες εἰσέτι τὸν καιρὸν ν᾽ ἀφομοιωθῶσιν ἐθνικῶς, συντελοῦσιν οὐχ ἧττον εἰς τὴν οἰκονομικὴν ἀκμὴν τῆς μακεδονικῆς μητροπόλεως καὶ ταχέως ἐκμανθάνουσι τὴν Ἑλληνικήν.

Ὅταν τις ἀναλογίζεται ὅτι ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας οἱ κοινοὶ ἡμῶν τύραννοι εἴτε Τοῦρκοι εἴτε Βενετοί, ἐφαρμόζοντες τὸ δόγμα «διαίρει καὶ βασίλευε», τὰ πάντα ἐμηχανεύθησαν ὅπως δηλητηριάσωσι τὰς μεταξὺ τῶν δύο στοιχείων σχέσεις καὶ ὅτι τὸ ἔργον αὐτῶν ἐσυνέχισαν παντοῖαι ξέναι προπαγάνδαι, ἔτι μᾶλλον θαυμάζει τὸ φιλελεύθερον τῆς Ἑλληνικῆς πολιτικῆς καὶ ἔτι μᾶλλον χαίρει ὅτι αὕτη ἔφερε τόσον ταχέως τὴν συναδέλφωσιν δύο φυλῶν, αἵτινες ἔχουσιν οὐ μόνον κοινὰ συμφέροντα, ἀλλὰ καὶ παρεμφερῆ ἱστορίαν καὶ συγγενῆ γνωρίσματα.

Α. ΑΝΔΡΕΑΔΗΣ

Υ. Σ. Κατὰ τὴν ἐκτύπωσιν τῶν παρουσῶν σελίδων ἐδημοσιεύθη εἰς τὸ μηνιαῖον Ἰσραηλιτικὸν περιοδικὸν Paix et droit (τεῦχος Ἀπριλ. 1929) σύνοψις μελέτης τοῦ κ. Harry S. Linfield διευθυντοῦ τοῦ στατιστικοῦ τμήματος τοῦ American Jewish Committee. Ἡ πρόοδος τοῦ Ἑβραϊκοῦ στοιχείου ἐν ταῖς Ἡνωμέναις Πολιτείαις συνοψίζεται ὡς ἑξῆς:

Ἔτη	Πληθυσμός	Ἔτη	Πληθυσμός
1818	3.000	1877	229.087
1826	6.000	1897	937.800
1840	15.000	1910	2.043.762
1848	50.000	1927	4.228.029

Ἐκ τοῦ πίνακος τούτου φαίνεται ὅτι μέχρι τοῦ 1840 ὁ ἐν ταῖς Ἡνωμέναις Πολιτείαις Ἑβραϊκὸς πληθυσμὸς δὲν ὑπερέβαινε τὸν ἐν τῇ Βυζαντινῇ αὐτοκρατορίᾳ καὶ ἐπιβεβαιοῦνται αἱ ἀνωτέρω (σελ. 8) παρατηρήσεις περὶ τῆς σχετικῆς αὐτοῦ σημασίας.

ΠΕΡΣΙΚΗ ΚΑΙ ΒΥΖΑΝΤΙΑΚΗ ΒΙΟΤΕΧΝΙΑ

Ἡ θρυλικὴ ἀνάμειξις τῶν Ἑλλήνων μετὰ τῶν ἀνατολικῶν λαῶν, ἀπὸ τῶν κατακτήσεων ἰδίως τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, ἐγέννησεν ἕνα διηνεκὲς ἀμφίδρομον ῥεῦμα τοῦ ἀνατολικοῦ καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ.

Μία χαρακτηριστικὴ ἐκδήλωσις τῆς ἐπιδράσεως τοῦ ἀνατολικοῦ πνεύματος ἐπὶ τῶν Βυζαντινῶν, εἶναι βεβαίως ἡ παρατηρουμένη κατὰ τοὺς χρόνους τῶν Ἀββασιδῶν (750), ὅτε δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπιστήμη κυριολεκτικῶς ἐχειραγωγεῖτο ὑπὸ τῶν Περσῶν καὶ τῶν Ἀράβων. Τὴν ἐπίδρασιν δὲ ταύτην πρέπει, νομίζω, νὰ θεωρήσωμεν οὐχὶ κυρίως ὥς τινα ἐξ Ἀραβικῶν καὶ Περσικῶν πηγῶν γνῶσιν Ἑλληνικῶν συγγραμμάτων, τῶν ὁποίων ἡ ἄμεσος μελέτη οὐδέποτε εἶχε παύσει παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς [1], ὅσον ὡς μετάδοσιν εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς νέων ἀγνώστων εἰς αὐτοὺς ἑρμηνειῶν τῶν ἀρχαίων κειμένων καὶ νέων πρωτοτύπων πραγματολογικῶν γνώσεων. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἐπίδρασις αὕτη περιορίζεται κυρίως εἰς τὰ Μαθηματικὰ καὶ εἰδικώτερον εἰς τὴν Ἀστρονομίαν, εἰς τὰς ἐπιστήμας δηλονότι ἐκείνας, εἰς τὴν προαγωγὴν τῶν ὁποίων κατ᾽ ἐξοχὴν συνέβαλον οἱ Πέρσαι καὶ οἱ Ἄραβες, διδάξαντες αὐτοὶ πρακτικὰς συνόψεις κανόνων ἀστρονομικῶν, καὶ τὴν κατασκευὴν καὶ χρῆσιν ὀργάνων πρὸς ἀμέσους ἀστρονομικὰς παρατηρήσεις. Ἀστρονομικὴ δὲ κατ᾽ ἐξοχὴν ἦτο καὶ ἡ κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν Παλαιολόγων (τῆς 13 ἑκατονταετηρίδος) φερομένη Π ε ρ σ ί ζ ο υ σ α Βυζαντινὴ ἐπιστήμη.

Ἀληθῶς δέ, ὡς ἄμεσος πηγὴ τῶν ἐν Βυζαντίῳ ἀνατολικῶν γνώσεων πρέπει νὰ θεωρηθῇ ἡ Περσία. Ἐκ τῶν πρώτων ἐπισήμων σχέσεων τῶν αὐτοκρατόρων τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἦσαν αἱ σχέσεις μετὰ τῶν ἡγεμόνων Περσῶν, διὰ τῶν Σύρων ἐκείνων λογίων, οἵτινες κατὰ τοὺς διωγμοὺς τοῦ Ἰουστινιανοῦ (529) εἶχον καταφύγει εἰς τὴν Περσίαν, συντελέσαντες εἰς τὴν πρόοδον τῶν Περσικῶν γραμμάτων, ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν Σασσανιδῶν. Τοὺς Σύρους δὲ σοφούς, ὑπὸ τὴν προξενικὴν ταύτην ἰδιότητα, διεδέχθησαν ἔπειτα ἐν Κωνσταντινουπόλει οἱ Ἄραβες λόγιοι, οἱ ἄμεσοι κληρονόμοι τοῦ Περσικοῦ πολιτισμοῦ [2].

Ἡ Περσικὴ δ᾽ αὕτη ἐπίδρασις ἐπὶ τῶν Βυζαντιακῶν δὲν ἀναφέρεται μόνον εἰς τὰ γράμματα καὶ τὰς ἐπιστήμας, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν Τέχνην, ἰδίως δὲ

[1] Ἴδε τὸ ἄρθρον μου: Αἱ Φυσικαὶ Ἐπιστῆμαι τῶν Βυζαντινῶν, ἐν Ἡμερολογίῳ τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος, τόμ. 3, σελ. 269.

[2] Ἴδε ἐμὰς Συμβολὰς εἰς τὴν Ἱστορίαν τῶν Φυσικῶν Ἐπιστημῶν σελ. 49.

εἰς τὰς βιοτεχνίας ἐκείνας, τὰς σχετιζομένας μὲ τὴν οἰκιακὴν οἰκονομίαν καὶ τὴν ἀρχιτεκτονικήν, μάλιστα δὲ μὲ τὴν κεραμουργίαν. Γνωστὸν δ᾽ ὅτι ἡ Περσία εἶναι ἡ πρώτη ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων κοιτὶς τῶν ἐσμαλτωμένων κεραμικῶν ἔργων, ὑπὸ τῶν Περσῶν δ᾽ ἐδιδάχθησαν τὴν τέχνην ταύτην καὶ οἱ Ἄραβες [1]. Ὀλιγώτερον δὲ ἢ οὐδόλως γνωστὴ εἶναι ἡ σχέσις τῶν ἄλλων βιοτεχνιῶν τοῦ Βυζαντίου πρὸς τὴν Περσικὴν τέχνην, π. χ. ἡ τῆς κοσμηματοποιΐας ἢ τῆς χειροτεχνίας καὶ τῆς ὑφαντουργικῆς — καίτοι πολλάκις ἀναφέρονται ὑπὸ τῶν Βυζαντίνων συγγραφέων Περσικὰ καὶ Ἀραβικὰ ὀνόματα τοῦ Βυζαντιακοῦ βεστιαρίου [2].

Ἀλλὰ τῆς ἀκμῆς τῆς Περσικῆς τέχνης καὶ τῆς ἐπιδράσεως αὐτῆς ἐπὶ τῆς Βυζαντιακῆς δυνάμεθα νὰ προσθέσωμεν νέας τινὰς ἀποδείξεις ἐκ τῶν χυμευτικῶν συλλογῶν τῶν Βυζαντινῶν.

Ὄχι μόνον ἀληθῶς ἀναφέρονται αὐτόθι οἱ Πέρσαι χυμευταὶ Ὀστάνης καὶ Σωφάρ, ὡς οἱ διασημότεροι τῶν διδασκάλων τῆς Χρυσοποιΐας, ἥτις τὴν μεγαλειτέραν ἔλαβεν ἐπίδοσιν ἐν Περσίᾳ κατὰ τοὺς χρόνους τῶν Σασσανιδῶν, ἀλλ᾽ ὡς ἀνακάλυψις ὡσαύτως Περσικὴ ἀναγράφεται καὶ ἡ νεωτερίζουσα μέθοδος χρυσοποιΐας διὰ τῆς ἐξωτερικῆς βαφῆς τῶν μετάλλων [3]. Εἰς τὴν ἐπίσημον μάλιστα Ἀραβικὴν βίβλον Kitab - al - Fihrist εἰς τοὺς Πέρσας ἀποδίδεται αὐτὴ ἡ ἐφεύρεσις τῆς Ἀλχυμείας [4].

Ἀλλὰ καὶ τῆς τέχνης τῆς κατασκευῆς ψευδῶν πολυτίμων λίθων καὶ τοῦ χρωματισμοῦ τῶν φυσικῶν, «τῆς ποιήσεως κρυσταλλίων» καὶ τῆς «καταβαφῆς λίθων καὶ σμαράγδων καὶ λυχνιτῶν καὶ ὑακίνθων» [5], στενῶς συνδεομένης μετὰ τῆς χρυσοποιΐας καὶ τῆς παρασκευῆς τῆς πορφύρας καὶ τῆς κεραμευτικῆς, προΐστανται Ἄραβες καὶ Πέρσαι τεχνῖται.

Χαρακτηριστικώτερον δ᾽ ὅμως τεκμήριον τῆς ἀκμῆς τῆς Περσικῆς τέχνης κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους καὶ τῆς μιμήσεως ταύτης ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν, παρέχουσιν εἰς ἡμᾶς δύο χυμευτικαὶ πραγματεῖαι, τῶν ὁποίων ἡ πρώτη, ἐπιγραφομένη: «Βαφὴ τοῦ παρὰ Πέρσαις ἐξευρημένου χαλκοῦ, γραφεῖσα ἀπὸ ἀρχῆς Φιλίππου» [6], δίδει μίαν τεχνικὴν συνταγὴν παρασκευῆς ὀ ρ ε ι χ ά λ κ ο υ (διὰ συντήξεως τ ο υ τ ί α ς, ἤτοι τῆς καδμείας λίθου τῶν μεταλλουργικῶν καμίνων ἢ ἀνθρακικοῦ ψευδαργύρου, φ ο ι ν ι κ ο π α σ τ έ λ λ ο υ πιθανῶς ἐρυθρᾶς συνδαράκης, καὶ κ υ π ρ ί ο υ χ α λ κ ο ῦ), τοῦ νῦν κράματος tombac (laiton rouge), τοῦ ἄλλως καλουμένου κατὰ τοὺς Μεταβυζαντινοὺς χρόνους,

[1] Πρβλ. Χ. Ν ο μ ι κ ο ῦ, Ἡ λεγομένη Ῥοδιακὴ ἀγγειοπλαστικὴ σελ. 7 ἑξ.

[2] Πρβλ. π. χ. Κ ω ν σ τ. Π ο ρ φ υ ρ ο γ έ ν ν η τ ο ν, ἐν τῇ Ἐκθέσει τῆς βασιλείου τάξεως.

[3] Ἴδε ἐμὰς Συμβολάς, σελ. 27.

[4] Ἴδε M. Berthelot, La Chimie au m. âge, II. 40.

[5] Collect. des Alchimistes Grecs, par Berthelot et Ruelle, σελ. 348, 350.

[6] Collect. des Alchim. Grecs, σελ. 346.

καθὼς καὶ σήμερον, πάφλα, καὶ διακρινομένου τοῦ «βροντησίου» (τοῦ νῦν μπρούζου) κράματος ἐκ χαλκοῦ καὶ κασσιτέρου:[1] «Λαβὼν τουτίας ὅσον βούλει ἀνωτέρας, λείωσον καὶ κοσκίνισον λεπτοτάτῳ κοσκίνῳ καὶ βαλὼν εἰς σκεῦος ὀστράκινον, ἐπίβαλε ἔλαιον οἷον βούλει ἐπ' αὐτήν, εἴτε κοινόν, εἴτε σησάμινον, καὶ ἀνάλαβε ταῖς χερσίν, προσμιγνύων τῇ θουθίᾳ τὸ ἔλαιον καὶ τρίβων ἐν τῷ ὀστρακίνῳ ἀγγείῳ, ἕως ἂν πλησθῇ ἡ θουθία τοῦ ἐλαίου, καὶ μηκέτι συμπίῃ τὸ ἔλαιον. Καὶ ὅταν ἴδῃς ὅτι συνέπιεν τὸ αὔταρκες, ἐπιβάλλεις αὖθις καὶ προσμιγνύεις ἐκ τοῦ αὐτοῦ ἐλαίου, ἕως γένηται πηλῶδες. Καὶ λαβὼν ἀπὸ τοῦ φοινικοπαστίλλου τοῦ ἐρυθροῦ, τοῦ λεγομένου νατὴφ ἐν Ἀράβοις, τὸ πέμπτον μέρος τῆς θουθίας, βάλε αὐτὸ ἐπάνω τῆς προμαλαχθείσης θουθίας ἐν τῷ ὀστρακίνῳ σκεύει, κατατεθραυσμένον εἰς μικρὰ μὴ πολυμερῆ, μήτε πάνυ μεγάλα· καὶ θερμάνας κλίβανον σφοδροτάτῳ πυρί, βάλε τὸ σκεῦος ἐν τῷ κλιβάνῳ, προσπηλῶν τὸ στόμα τοῦ κλιβάνου, ἕως τῆς ἐπαύριον, διότι μέλλει καίεσθαι καὶ γίνεσθαι ἡ θουθία μέλαινα. Καὶ ἐξαγαγὼν ἐπὶ τὴν αὔριον, τρίβε καὶ σῆθε λεπτῷ κοσκίνῳ. Καὶ ὅτε θελήσεις βάψαι χαλκὸν ἀνώτερον, οὗ κρείττων οὐ βάπτεται ἐν Περσίδι, λάβε δύο μέρη χαλκοῦ κυπρίου καλοῦ, καὶ ἓν ἐκ τοῦ προκατασκευασθέντος διὰ τῆς θουθίας ξηρίου. Καὶ κατάκλασον τὸν χαλκὸν ὅσα δύνῃ σμικρότατα μέρη, καὶ πρόσμιξον αὐτῷ τὸ ξηρίον· καὶ βαλὼν ἄμφω εἰς χώνην, φύσα σφοδρῶς, ἕως ἂν βράσῃ ὁ χαλκὸς μετὰ τοῦ ξηρίου· καὶ ὅτε βράσει, προστιθεὶς αὖθις κάρβουνα μετὰ φύσης πολλῆς, ἕως ἑνωθῶσιν ἄμφω ....»

Ἕτερα ἀντίγραφα τῆς αὐτῆς πραγματείας προσθέτουσιν ὅτι τοιοῦτον ὀρείχαλκον χρυσίζοντα ἔφερον αἱ πύλαι τῆς Ἁγίας Σοφίας: «Βαφὴ τοῦ παρὰ Πέρσαις ἐξευρημένου χαλκοῦ, γραφεῖσα ἀπὸ ἀρχῆς Φιλίππου, τοῦ τῶν Μακεδόνων, οἷος ὁ ἐν ταῖς πύλαις τῆς Ἁγ. Σοφίας»[2]. Φαίνεται δ' ὅτι τοιοῦτοι σκευαστοὶ «χρυσοὶ» παρωμοιάζοντο μυστικῶς μὲ τὸν μακεδονικὸν χρυσὸν τῆς πόλεως τῶν Φιλίππων, τὸν aurum Philippicum τοῦ Πλινίου (37.57), ὅθεν καὶ Στέφανος ὁ Ἀλεξανδρεὺς ἀποκαλεῖ τὸν διὰ κασσιτέρου ὀρείχαλκον «πορφυρόχρωμον μακεδονικόν»[3].

Ἡ δευτέρα χυμευτικὴ πραγματεία, δίδουσα τὴν συνταγὴν περὶ τῆς «βαφῆς τοῦ Ἰνδικοῦ σιδήρου»[4]: «Λαβὼν σιδήρου ἁπαλοῦ λίτρας δ', κατάτεμε εἰς μικρὰ μέρη· καὶ λαβὼν φλοιὸν φοινικοβαλάνου σταθμὸν μιλ. ιε'.... καὶ μαγνησίας ὑελουργικῆς ἀνωτέρας θηλυκῆς μιλ. β', κόψον ὁμοῦ πάντα μὴ πάνυ λεπτῶς, καὶ πρόσμιξον ταῖς δ' λίτραις τοῦ σιδήρου καὶ βάλε εἰς χώνην...», ἐπάγεται: «αὕτη ἐστὶν ἡ πρώτη καὶ βασιλικὴ ἐργασία, ἣν ἐπιτηδεύονται

[1] Ἴδε τὰ σημειώματά μου ἐν Λεξικογρ. Ἀρχείῳ, Δ. σ. 165, Ε. 76, 79.

[2] Coll. σελ. 346 σημ.

[3] Ἔκδ. Ideler. II. 212· πρβλ. τὸ ἄρθρον μου ἐν Revue des Etudes Grecques XXXV. 304.

[4] Coll. σελ. 347.

σήμερον, ἐξ ἧς καὶ τὰ θαυμάσια ξίφη τεκταίνονται. Ηὑρέθη δὲ ὑπὸ τῶν Ἰνδῶν καὶ ἐξεδόθη Πέρσαις, καὶ παρ' ἐκείνων ἦλθεν εἰς ἡμᾶς»[1].

Παρατηροῦμεν δ' ἐνταῦθα συνάμα, ὅτι ἡ Ἰνδικὴ προσηγορία πολλῶν τότε πραγμάτων δὲν ἀναιρεῖ τὴν διὰ τῆς Περσικῆς ἢ Ἀραβικῆς τέχνης γνῶσιν αὐτῶν ἐν Βυζαντίῳ.

Εἶναι δ' ἀφ' ἑτέρου πολὺ ἀμφίβολον, ἐὰν αἱ φερόμεναι ὡς Ἰνδικαὶ ἀνακαλύψεις ἔχουσι πράγματι καὶ τὴν προτεραιότητα[2]. Οὕτω καὶ ὁ ἀνωτέρω χρυσοφανὴς περσικὸς ὀρείχαλκος ἀποκαλεῖται εἰς τὰ «Θαυμάσια ἀκούσματα» τοῦ Ψευδαριστοτέλους[3]: Χαλκὸς Ἰνδικός, ἡ διὰ τῶν Ἀραβικῶν ψηφίων ἀριθμητικὴ λέγεται ὑπὸ τοῦ Μαξίμου Πλανούδη: Ψηφοφορία κατ' Ἰνδούς, ἴσως δὲ καὶ τὸ «Περὶ ζῴων Ἰνδιῶν» βιβλίον τοῦ Τιμοθέου Γαζαίου δὲν πραγματεύεται μόνον ζῷα Ἰνδικά, οὐδ' ἔχει πιθανῶς σχέσιν πρὸς Ἰνδικὰς πηγάς. Εἰς τὴν Περσικὴν βίβλον τοῦ Ὀστάνου[4] ὁ Ἄραψ Abou-Ali ἀποκαλεῖται ὁ Ἰνδός. Καὶ θὰ ἤγετο κανεὶς ἐντεῦθεν νὰ πιστεύσῃ, ὅτι διὰ τῆς προσωνυμίας τοῦ «Ἰνδικοῦ» ἐζήτουν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους νὰ προσδώσωσιν ἀξίαν καὶ τιμὴν εἰς κάθε σημαντικὸν ἢ καινοφανὲς πρᾶγμα τῆς ἐποχῆς.

Ἐν γένει δέ, αἱ ἀνατολικαὶ καὶ Βυζαντιακαὶ τεχνολογικαὶ γνώσεις ὑπέστησαν τοιαύτην δι' ἀλλήλων ἀνάμειξιν, ὥστε νὰ εἶναι σήμερον δύσκολον νὰ διακρίνωμεν ταύτας καὶ ν' ἀπονείμωμεν εἰς ἕκαστον τὰ ἰδικά του. Ἐν τούτοις ἡ ἔρευνα τῶν διεθνῶν ἐν γένει σχέσεων τῶν διαφόρων γνώσεων καὶ ἰδεῶν —ἕνα, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, διεθνὲς δίκαιον ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τῆς ἐπιστήμης— ἔχει πάντοτε πολλὴν τὴν σημασίαν καὶ δι' αὐτὴν ἀκόμη τὴν εὕρεσιν τῶν αἰτίων, τ. ἔ. καὶ διὰ τὴν καθαρῶς ἐπιστημονικὴν ἔρευναν.

ΜΙΧΑΗΛ Κ. ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ

[1] Coll. σελ. 348.

[2] Ἴδε τὸ ἄρθρον μου: Τὰ Μαθηματικὰ τῶν Βυζαντινῶν, ἐν Ἀθηνᾶς 35, σ. 217.

[3] Ἔκδ. Apelt, XLIX. Ἴδε τὸ ἄρθρον μου ἐν Revue des Etudes Grecques XXXI. 205.

[4] Berthelot, La Chim. au m. âge, III. 14.